

הישיבה הרמה בפיורדא

עיר תורה בדרום גרמניה וגאוניה

כרך ראשון

הישיבה הרמה בפיורדא

עיר תורה בדרום גרמניה וגאוניה

כרך ראשון: רבותינו הראשונים בנירנברג וממשיכיהם בפיורדא

מאת

בנימין שלמה המבורגר

מהדורת באמבערגער

מכון מורשת אשכנז

בני ברק תש"ע

כל הזכויות שמורות © 2010

מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

Printed in Israel

לזכרון עולם

ספר זה נכתב לכבודו של

רבינו הגדול, אביר הרועים
מרן הגאון רבי יצחק דוב הלוי
זעליגמאן בער באמבערגער זצוק"ל

אב"ד ור"מ ווירצבורג והגליל

בעל 'מלאכת שמים', 'אמירה לבית יעקב', 'מורה לזובחים',
'נחלי דבש', 'קורא באמת', 'יצחק ירנן', 'שו"ת יד הלוי',
'וכתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג'

פאר ישיבת פיורדא

תלמידו המובהק של ראש הישיבה האחרון
רשכבה"ג מרן רבינו אברהם בנימין וולף האמבורג זצוק"ל
בעל 'שער הזקנים' ו'שמלת בנימין'

הונצח על ידי נינו
החבר ר' צבי הלוי באמבערגער יצ"ו
ניו יורק

תוכן הענינים

17.....**אקדמות מילין**

19.....**מבוא**

29.....**יסודן של ישיבות אשכנז**

מסע התורה מאיטליה לגרמניה 29 / ראשית פריחת התורה באשכנז 31

37.....**ישיבת נירנברג בתקופת הראשונים**

בעלי התוספות בנירנברג 37 / בין גזירות רינטפלייש לגזירות ק"ט 42 / התקומה השלישית 47 / המחלוקת ששיתקה את הישיבה 51 / תקופת מהר"ך ומהר"י ווייל 54 / תקופת רבי דוד טבלי שפרינץ 61 / השגשוג האחרון: רבי יעקב מרגלית 66 / גירוש היהודים מנירנברג 71 / חידת ה'נירן בערגר' 78 / מהותו של ה'נירנברגר' 85

91.....**קהילת פיורדא**

גרשי נירנברג מייסדים קהילה חדשה 91 / ירושלים הקטנה: פיורדא 96

105.....**רבי אהרן שמואל קרמניץ-פולד בעל 'נשמת אדם' (שס"ז-ש"ע)**

"ראש ישיבה... בק"ק וירט" 105 / הרבצת תורה באייבלשטאדט ופולדא 107 / נחלתו הרוחנית 109 / קוצר ימים 112

117.....**רבי שמשון ערונגן (שע"ו)**

דמות עמומה 117 / ישיבה בהתפתחותה 120

127.....**רבי שבתי שעפטל הלוי הורוויץ בעל 'ווי העמודים' (שפ"ח-שצ"ב)**

צדיק בן צדיק 127 / חיוניותה של החזקת ישיבה 131 / ביקורת הפלפול 134 / מוסר ויראה 136 / תורתו שבכתב 142

147.....**רבי ישעיה הלוי הורוויץ (ת"ד-ת"ז)**

מלחמת שלושים השנים 147 / מפוזנא ועד בומסלא 153 / פעילותו בפיורדא 154 / רבנות פראנקפורט 155 / כחו כמרביץ תורה 158

165.....**רבי מנחם מן אשכנזי (ת"ז-ת"ך)**

גאון נערץ 165 / טשטוש עקבות 167

רבי אהרן שמואל קאיידינבאר מהרש"ק (ת"ך-תכ"ח).....171

חידת שמו ומוצאו 171 / רבנות מינסק, ביאלא ובית הדין של ווילנא 177 / האסון בקורוב והמקלט בלאנגנלויז 180 / ר"מ ניקולסבורג ואב"ד בריסק 182 / רבנות פיורדא 185 / רבנויות פראנקפורט, גלוגא, רישא וקראקא 187 / פעילותו כראש ישיבה 190 / דרך לימודו 193 / החייאת סדר קדשים 198 / הלכה וקבלה 200

רבי מאיר ב"ר אשר הלוי (שנ"ט-תמ"ג).....207

יליד פיורדא 207 / ממלא מקום הרב 208 / מורה צדק ואב"ד 211 / ניהול הישיבה 212 /

רבי בנימין וולף בוצ'אצ'ר (תל"א-תנ"א).....219

הרב המורה 219 / חסיד מפורסם 220

רבי שמואל בעל 'בית שמואל' (תנ"א-תנ"ד).....227

אור גדול בפיורדא 227 / 'בית שמואל' וישיבת פיורדא 230 / חידת עזיבתו את פיורדא 234 / היתר הנישואין לר' מודל עלינגן 237 / דרישה לגירושין מיידים 241 / עמדתו המעורפלת של ה'בית שמואל' 243

רבי יששכר בערמן פרנקל בעל 'מטה יששכר' (תל"א-תס"ט).....255

משפחת פרנקל מבירסדורף 255 / אבי ה'מטה יששכר' 258 / קהילת ווינה בימי ה'מטה יששכר' 262 / בצל הגירוש הגדול מווינה 265 / התבססות בפיורדא 268 / גאון סגפן 271 / תפקידי רבנות בפיורדא 274 / רבה הבלתי מוכתר של פיורדא 276 / מועמד לרבנות באמברג 283 / רבנות נסיכות אנסבאך 285 / רבנות גליל שנייטאך – קהילות אשפ"ה 288 / רבנויות זולצבאך, זולצבירג וזוגנהיים 293 / הרבצת תורה בישיבות פיורדא והסביבה 296 / ישיבת פיורדא בראשות ה'מטה יששכר' 301 / ה'קלויז' של ה'מטה יששכר' 310 / ספר 'מטה יששכר' 313 / תקנות מפוארות 320 / מאבק בצוררי ישראל 327 / שקיעת החמה 341

רבי אליעזר ליזר היילפרון-חריף (ת"ס-תס"א).....351

ה'חריף' מדובנא 351 / בואו ל'עיר ואם בישראל' 353 / גדולתו כמרביץ תורה 355 / חלום שנגדע באיבו 358

רבי משה קאצנלנבוגן (ת"ס-תע"ה).....363

שלשלת גאוני משפחת קאצנלנבוגן 363 / עלילת דם ומאסר בפודהייץ 366 / פעילותו הרוחנית בפיורדא 369 / הרבצת תורה בישיבה לצעירים 373 / רבנות אנסבאך 376

רבי ברוך כהנא-רפאפורט (תע"א-תק"ו).....387

רבי משה זאב וולף ממניסק 387 / משפחת הכהנים רפאפורט 389 / נעורים 391 /
בין פיורדא לגרודנא 393 / תחת לחץ הכנסיה 396 / רבנות שנייטאך 401 /
הרבצת תורה בפיורדא 403 / קהילה תומכת 409 / לבוש בני ישיבת פיורדא 416 /
תורתו של רבי ברוך ומידותיו 419 / פרשת רמח"ל 424 / הסתלקותו 433

רבי יעקב יוקב ברלין בעל 'באר יעקב' (תצ"ה-תק"י).....437

רבי אלכסנדר סנדר ממץ 437 / מברלין לפראנקפורט 442 / בני החבורה 446 /
פיורדא מושבו לחיים 452 / הרבצת תורה וראשות הישיבה 456 / עושר
חיבורים 461 / ספר 'באר יעקב' 463 / 'כללי הסוגיות' ו'זכרון יעקב' 473 /
פטירתו 478

נספח א' / מנהגי התפילה של בני הישיבה בפיורדא.....481

א. [סדר אמירת ספר תהילים לפני שחרית] 486 / ב. [מזמורים שנאמרים אחר
תהילים] 486 / ג. [אומרי התהילים] 487 / ד. [מועד התחלת אמירת
תהילים] 487 / ה. [שחרית ימי חול] 487 / ו. [תפילות שבת] 488 / ז. [הנהגות
התפילה כשיש ברית מילה] 490 / ח. [פתיחת ארון הקודש לאנעים זמירות בברית
מילה] 490 / ט. [ברית מילה] 491 / י. [שתי מילות ביום אחד] 492 / יא. [מילת בן
פנויה] 492 / יב. [מילה בשבת ויום טוב] 492 / יג. [מילה בימי סליחות] 492 / יד.
[יאר צייט' ואבלות של בעל ברית ביום המילה] 493 / טו. [אבל ויאר צייט' לפני
התיבה] 493 / טז. [ימים שאין בהם אמירת תחנון, למנצח ואל ארך אפים] 493 /
יז. [בית הכנסת הראשי] 494 / יח. [יום כפור קטן] 495 / יט. [תענית ציבור] 495 /
כ. [ערב ראש השנה וליל ראשון של ראש השנה] 495 / כא. [שחרית ראש
השנה] 498 / כב. [תקיעות שופר] 498 / כג. [מוסף ראש השנה] 499 / כד. [מוסף
ראש השנה שחל בשבת] 500 / כה. [פתיחות ארון הקודש וסגירתו בראש
השנה] 500 / כו. [מנחה ותשליך] 501 / כז. [יום שני של ראש השנה] 502 /
כח. [צום גדליה] 502 / כט. [שבת תשובה] 503 / ל. [ערב יום הכפורים] 503 /
לא. [כניסת יום הכפורים וליל] 504 / לב. [שחרית יום הכפורים] 505 / לג. [ברית
מילה ביום הכפורים] 505 / לד. [מוסף מנחה ונעילה] 506 / לה. [פתיחות ארון
הקודש ביום הכפורים] 507 / לו. [ערבית מוצאי יום הכפורים] 507 / לז. [ליל
ראשון של סוכות] 508 / לח. [שחרית ומוסף ביום ראשון של סוכות] 508 /
לט. [שני של סוכות וסדר ההושענות בכל ימי סוכות] 509 / מ. [חול המועד
סוכות] 511 / מא. [הושענא רבא] 511 / מב. [שמיני עצרת] 512 / מד. [שמחת
תורה] 513 / מה. [שבת בראשית] 514 / מו. [תענית שני חמישי ושני] 514 /
מז. [ותן טל ומטר וימי חנוכה] 515 / מח. [תענית שובב"ם ת"ת] 516 /
מט. [חלוקת המחוייבים בשובבים ת"ת] 516 / נ. [פדיון תענית שובב"ם
ת"ת] 517 / נא. [תענית יאר צייט' בט"ו בשבט וט"ו באב] 517 / נב. [פרשת

שקלים ופרשת זכור] 517 / נג. [תענית אסתר] 518 / נד. [פורים] 518 / נה. [בגדי שבת בפורים] 518 / נו. [שבת הפסקה] 519 / נז. [פרשת פרה] 519 / נח. [פרשת החדש] 519 / נט. [תענית החברות בערב ראש חדש ניסן] 519 / ס. [שבת הגדול] 520 / סא. [ערב פסח וליל ראשון של פסח] 521 / סב. [שחרית ומוסף בראשון של פסח] 521 / סג. [יום שני של פסח] 522 / סד. [חול המועד] 523 / סה. [שביעי של פסח] 523 / סו. [ליל אחרון של פסח] 523 / סז. [שחרית אחרון של פסח וסדר קריאת התורה בכל ימי הפסח] 524 / סח. [פרקי אבות] 525 / סט. [שבתות שביין פסח לעצרת] 525 / ע. [ימי עומר שאין בהם נישואין ותספורת] 526 / עא. [ראשון של שבועות] 526 / עב. [שני של שבועות] 527 / עג. [שבעה עשר בתמוז] 528 / עד. [שבתות בין המצרים] 528 / עה. [תשעה באב] 529 / עו. [מנחה של תשעה באב] 530 / עז. [תשעה באב ביום ראשון] 531 / עח. [שבת נחמו ושבת ר"ח אלול] 531 / עט. [אלול] 531 / הנהגות האבלים עם הקדישים. רבים שתו לימא 532 / פ. [קדיש בשבעה ושלושים] 532 / פא. [קדיש ב"אר צייט"] 532 / פב. [סדרי הקדיש] 534 / פג. [קדיש לבחור ישיבה, משרת או אברך] 534 / פד. [קדיש לאורחים] 534 / פה. [קדיש דרבנן] 534 / פו. [קדיש לנכד ובן מאומץ] 534 / פז. [קדיש בשבת] 535 / פח. [קדיש על אב ואם] 535 / פט. [יום גמר אמירת קדיש] 535 / צ. [הטלת גורל על קדיש] 535 / צא. [אבלים לפני התיבה] 535 / צב. [החלפת קדישים] 535 / צג. [יאר צייט] הוא ביום המיתה] 536 / צד. [יאר צייט] באדר בשנה מעוברת] 536 / צה. [יאר צייט] בחודש חסר] 537 / צו. [בר מצוה באדר בשנת עיבור או לנולד בשנת עיבור] 537 / אלו הן הקרובים הנוהגים להתאבל שבת ראשון אחר מיתת המת 537 / צז. [אבלות קרובי האבלים] 537 / צח. [לבוש אלמנה] 538 / אלו הן הקרובים הלובשים בגדי שבת ביום חתונה 539 / צט. [בגדי החתן וקרוביו] 539 / ק. [חיובי עליה לתורה] 540

נספח ב' / השלמה לפרק 'מהותו של הנירנברגר'.....545.

נספח ג' / ישיבת נירנברג האחרונה.....563.

1
Gulben Sma h'k

שמעון שוואב
רב דק"ק
קהל עדת ישראל
נואיארק, נ.י.

[illegible]

ב"ה

٢١

שמעון שוואב

רב דק"ק

קהל עדת ישראל

נוא-יארק, נ. י.

31/11/2022

RES: 927.0498

הנהגה קבלה תעודות. והנהגה קבלה תעודות
הנהגה קבלה תעודות. והנהגה קבלה תעודות
הנהגה קבלה תעודות. והנהגה קבלה תעודות

אמר ואמר חסד. הנה לפני פנים ארצו לך פנים י
החפצים הנחלים ויחיים בשר ארץ ופנים לא הבין
ואמר קמו גוים-הוא הילכים אלם ד-קרא ארמון ארץ
להלם ארמון-הוא, וזכרם הנה' שלם הילם ארמון
וארמון, וזכרם ארמון תחזרו הנחלים ארמון ואלם בשר
חם קיום הוא ארמון ארמון ארמון ואלם בשר
ד-ארמון אלם ילם ארמון ארמון ארמון ארמון
אמר אלם ארמון ארמון ארמון ארמון ארמון

וזאת היה שטחיה: הנה הן הברכה למהטא מבוטלת מן הברכה
 ואין יוצא משם יתלשום קמח'סתר מבוטלים מן הברכה
 ופס' היתה שכן מנהג וקבוצתם זהבטת ה'תלשום קמח'
 תוספת ממש אר' ופס' הנהג' 'הפס' קמח' הנהג'
 והנהג' הנהג' ופס' הנהג' ופס' הנהג' ופס' הנהג'
 ופס' הנהג' ופס' הנהג' ופס' הנהג' ופס' הנהג'
 ופס' הנהג' ופס' הנהג' ופס' הנהג' ופס' הנהג'

[illegible]

ב"ה

RABBI SIMON SCHWAB
736 WEST 186TH STREET
NEW YORK, N. Y. 10033
STUDY: 923-5936
RES: 927-0498

שמעון שוואב
רב דק"ק
קהל עדת ישרון
נואיארק, נ.י.

11

ואנחנו חללים לפני ה' ופירקנו קדושתו ונשאלנו
הטובות והרעות בן אדם. אפילו למען כבוד אדם
כח זמן וזעזועים וכל הקולות ברחבי הארץ שמועזי
אנחנו מנהיגים אבא גיטל בן אשכנז צדיקים אלה
שמה ושלמה אלהי-מקורם צד צד "יהי בישורין
אלן יחד לפני שם" קריק סימון י
כפ' יבד נאמן חתירק אגס האמין וצדקים
אז האמין יצא, דמכרן יבד אג' סלק יידיהאצט
שמעון בן יהודה יידיהאצט

שמעון שוואב

רב דק"ק קהל עדת ישרון

נוא-יארק, נ.י.

א' דר"ח תמוז תשמ"ט

הנה מזמן היות אבותינו במדבר נתחלקנו ליי"ב שבטים לדגליהם וניתן לכל שבט ושבט אופי מיוחד, לא ראי זה כראי זה והצד-השוה שביניהם שכולם סביב למשכן חנו לעשות רצון קונם וחפץ צורם. דוגמא לזה בהילוכנו זה אלפי שנה בתוך מדבר-העמים שוב נתחלקנו לשבטים שונים ומשונים זה מזה ולכל שבט מנהגים ומסורות מיוחדות מדינה ומדינה כלשונה וכנימוסיה ונהרא נהרא ופשטיה (חולין י"ח), אך הבריח-התיכון הוא האמונה הטהורה בתוה"ק המאחדת את כל תפוצות ישראל בכל ארצות פיזוריהם.

אחד משבטי-ישרון בגלות החיל הזה הוא יהדות ארץ גרמניה עם מסורה עתיקה מדור דור יותר הרבה מאלף שנה מנהגם מזמן רש"י ובעלי-התוספות ומשנות "חסידי-אשכנז" החל מבעל מדרש הילקוט-שמעוני והרוקח וספר חסידים ומגדולי הפוסקים הראשונים כרבנו גרשון מאור הגולה ומהר"ם רוטנבורג ומהרי"ל ומהרי"ו עד גדולי האחרונים המהר"ם שיף ותוס' יו"ט ועד אחרוני אחרונים הח"ס והערוך לנר ואלפי חבריהם ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם עם כל קהלות הקודש מימי הבינים עד החורבן האחרון שמסרו נפשם על קידוש השם. וידוע שרוב הפיוטים הסליחות והקינות אשר התפשטו בכל ארצות המערב [חוץ מפייטני הקלירים והספרדים] יסודתם בארץ אשכנז.

נוסף לזה הלשון המדוברת הנקראת "יהודית-גרמנית" נהיתה ברבוי-הזמנים לשון עם-התורה עד היום וזהו "לשון אשכנז" או "מאמע-לשון" שהשתמשו בה ללמוד וללמד תורה ברוב המקומות. וחבל שלדאבון נפשנו כל המורשת הקדושה הזאת עומדת להשכח אם לא תמצא לה גואל המצילה מן האבדון, חלילה.

זאת ועוד אחרת. הנה לפני כערך מאתים שנה גברה יד המשכילים החפשיים למיניהם בארץ אשכנז, וכמעט שלא הצליחו, ואז קמו גבורי-רוח השרידים אשר ד' קרא לעמוד מנגד להלחם מלחמת-מצוה, ובראשם הגה"צ רשבר"ר הירש זלה"ה וחביריו, ובהרבה מקומות החזירו העטרה ליושנה ולפי זה בודאי חוב קדוש הוא לספר לדור אחרון מן המלחמות והנצחונות של היהדות הנאמנה שלא ישכח זכרונם מפינו ומפי זרענו ויתקדש בזה שם שמים בעולם.

ועוד בה שלישיה, הנה מן הטבע שהמיעוט מתבושש מן הרוב ולכן יוצאי אשכנז הנשאים במתי-מספר מתביישים מן המלעיגים, וכבר הרבה שינו מנהג אבותיהם והברת המילים בלה"ק המסורה מדור דור וכבר הזניחו "הפכים קטנים" הנגיות וההנהגות המסורות להם מאבותיהם תמימי-דרך ושומרי משמרת הקודש במשך תקופה יותר מאלף שנה.

אי לזאת אפריון נמטי להאריך הדגול ספרא רבה וחוכר חברים מחוכם מהור"ר בנימין שלמה המבורגר שליט"א, מפליטת סופריהם של ת"ח ילידי-אשכנז, שנתן נפשו ליסוד מכון "מורשת אשכנז" להנצחת זכרון התורות והמנהגים של גדולי אשכנז, קהלותיהם ויישוביהם, וזהו גמילת חסדים לחיים ולמתים אשר שפתותיהם דובבות בקבר ונשמותיהם הטהורות מתענגות בגן עדן, ובפרט שמכון כזה מוסיף כח ותקוה ועידוד לכל הקהילות ברחבי תבל שעוד מתחזקות לנהוג מנהגי אבותיהם בני אשכנז עד היום להשאיר שם ושארית למטה-אבותם עד עת "ויהי בשורון מלך יחד שבטי ישראל" בקרוב בימינו.

כ"ד ידיד נאמן המברך את כל התומכין ועוזרים את המכון הנ"ל, תחזקנה ידיכם וד' הטוב יהיה בעזרכם,

שמעון בן החבר ר' יהודה שוואב

אקדמות מילין

מאת

צבי הלוי באמבערגער

"אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו

לא נכחד מבניהם לדור אחרון"

(תהלים עח, ג-ד)

כבוד אבי זקני, הנודע בכל תפוצות ישראל, רבינו הגאון רבי יצחק דוב הלוי באמבערגער זצוק"ל, אב"ד ור"מ דק"ק ווירצבורג, נולד בשנת תקס"ח בעיירה הקטנה וויזנברון אשר במדינת באוואריה. אביו, החבר ר' שמחה הלוי וויזנברון-באמבערגער, היה סוחר ירא שמים, למדן, שקדן, רחמן ואוהב בריות. אמו, מרת יהודית, היתה בתו של הג"ר משה אריה ליב האצפלד, ריש מתיבתא בהיידנגספלד.

הוריו הכירו בחריפות שכלו ויכלתו להעמיק בתורתנו הקדושה, ובעודו נער צעיר, זמן ניכר לפני שהגיע למצוות, שלחוהו אל הישיבה החשובה והידועה בפירדא. בתקופה זו למדו בישיבה מאות תלמידים.¹ בשנים הראשונות למד אצל הדיין רבי יהודה ליב האלברשטאדט, בעת שראש הישיבה היה רבי אברהם בנימין וולף האמבורגר, בעל 'שער הזקנים' ו'שמלת בנימין'.

בדרשת הבר מצוה שלו, עסק זקני הגר"ד באמבערגער באחת הסוגיות הקשות שבש"ס, ודן בקושיית ראש הישיבה שלו, ר' וולף האמבורגר.²

בעת לימודיו בישיבת פיורדא בא במגע עם הג"ר מנחם מנדל קארגוי, מחבר הספר החשוב 'גידולי טהרה', עמו שמר על קשר במשך שנים רבות, וכן עם הג"ר אברהם בינג אב"ד ווירצבורג והג"ר נתן שנייטאך.

בהגיעו לגיל 20 נפטר אביו ר' שמחה. בתקופה זו נאלץ הגר"ד באמבערגער לעזוב את ישיבת פיורדא ולחזור לוויזנברון. יחד עם אשתו החזיק בחנות קטנה, למד בשקידה בכל שעות היום ואף יסד ישיבה קטנה בעיירה.³

¹ כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג, ח"א, תשנ"ב, עמ' תצח.

² שם, ח"ב, תשס"ח, עמ' מח-נב.

³ B. Strauss, The Rosenbaums of Zell, London 1962, p. 32

כיום לא ידוע כמעט דבר על מציאותן ודברי ימיהן של הישיבות בפיורדא וערים רבות אחרות בגרמניה, לכן ביקשתי מידידי הרב בנימין שלמה המבורגר שליט"א, לסייע לי במפעל זה ולקיים את האמור בתהילים: "אשר שמענו ונדעם ואבותינו ספרו לנו, לא נכחד מבניהם לדור אחרון".

יהי רצון שנזכה להעביר לבנינו ובני בנינו את כח התורה האדיר שהנחילונו אבותינו בישיבות הגדולות הללו.

צבי בלא"א החבר משה הלוי ז"ל באמבערגער

מבוא

"התורה מקיימת באשכנז יותר מבשאר ארצות"
(רבינו שלום מנוישטט, לקט יושר, עמ' 118)

את עולם הישיבות הענקי, רב השורשים והפארות, של אשכנז, לא ניתן לסכם במבוא אחד, אף לא בכרך אחד. לצורך תיאור כח התורה ולימוד התורה של חכמי אשכנז ותלמידיהם בכל אתר ואתר באשכנז, ובכל דור מן הדורות, יש צורך בסדרה רבת כרכים, שכן מרכז התורה של גרמניה, היה המשפיע והממושך ביותר שקם לעם ישראל מאז ישיבות בבל.

שרשיה של היהדות האירופית ה'אשכנזית' ומקור יניקתה הרוחנית, היא אותה ארץ אשכנז, המכונה בפינו בשם גרמניה. מאז ימי רבותיו של ראש הישיבה הגדול באשכנז, רבינו גרשום מאור הגולה (ד' תשכ"ה-ת"ת?) ועד השואה הנוראה (ה' ת"ש), לא פסקה ליום אחד הרבצת התורה בארץ זו, וממנה יצאה התורה וחילחלה לשאר ארצות אירופה המערבית והמזרחית באמצעות בוגרי ישיבות גרמניה ונושאי מורשתן.

כשיכתוב ויספור מלך המשיח את הישיבות באירופה מיום היותם שם אלף שנה עד יום חרבנם, יתודע מי בהם היה 'תמיד של שחר' להתחיל את מזבח הקדוש של תורת ארצות המערב בישיבה. קרוב הדבר שבית מדרשו של רבנו גרשום מאור הגולה התחיל את העבודה.¹

אין כאשכנז ארץ בעולם בה התקיימו ישיבות ידועות ברציפות במשך אלף השנים האחרונות, ואין כקהילות אשכנז וחכמיהן שהטביעו את חותמם הרוחני על דיוקנה של הפזורה האשכנזית, פסקיה, אורחותיה ושפת דיבורה.

מציאותן של ישיבות אשכנז בתקופת הראשונים, ידועה לכל. רבי שלמה יצחקי רש"י (ד' ת"ת-תתס"ה), גדול מפיצי תורת אשכנז, למד שנים רבות בישיבות וורמיישא ומגנצא בראשות תלמידי רבינו גרשום מאור הגולה, וינק את תורתם הטהורה, כפי שהעיר לתומו על גירסה בגמרא שהיא "הגרסא האמתית שהעתיקתי

¹ הרב מיכאל דוב ווייסמאנדל, תורת חמד, ניו יורק תשי"ח, עמ' קד.

מרבתינו ורבתינו מרבתינו דור אחר דור עד חכמי התלמוד². תורת רש"י ספוגה מביאורי חכמי אשכנז שקדמוהו, ופירושו הגדול מהוה סיכום של המסורת הפרשנית האשכנזית הקדומה ושיא פסגתה.³

בעלי התוספות באשכנז וצרפת הרחיבו את יריעת הלימוד האשכנזי, והדי השקלא וטריא של לימוד התורה בישיבותיהם נשתמרו בדפי הגמרות שבידינו בחיבור ה'תוספות' שלא ימוש מפינו ומפי זרענו. כל ש"ס הנדפס בימינו, אינו שלם בלא חיבורים נוספים של כמה מן המפורסמים בראשי הישיבות וגאוניה של גרמניה: פירוש רגמ"ה לרבינו גרשום מאור הגולה, הלכות הרא"ש לרבי אשר ב"ר יחיאל (ה' י'פ"ח), 'ספר מרדכי' לרבי מרדכי ב"ר הלל הכהן מנירנברג (ה' נ"ח), קיצור פסקי הרא"ש לרבי יעקב ב"ר אשר בעל הטורים (ה' כ"ט-ק"ג), הגהות אשר"י לרבי ישראל מקרימז (ק"ל-), 'מעדני יום טוב' עם 'דברי חמודות' ו'פלא חריפתא' לרבי יום טוב ליפמן הלר מוואלרשטיין בעל 'תוספות יום טוב' (של"ט-ת"ד), 'חידושי מהר"ם שיף' לרבי מאיר שיף מפראנקפורט אב"ד פולדא (שס"ה-ת"א) ו'קרבן נתנאל' לרבי יעקב נתנאל ווייל אב"ד קארלסרוה (תמ"ז-תקכ"ט).

נספחו אליהם במסכתות שונות גם חידושיהם והגהותיהם של ראשי ישיבה וגדולי תורה אחרים שקנו תורתם בגרמניה וכן שהרביצו בה תורתם, בהם רבי מאיר ב"ר ברוך מהר"ם מרוטנבורג (תתקע"ה-ה' נ"ג),⁴ רבי נפתלי צבי הירש שור מעלזאס (שנ"ט),⁵ רבי ישעיה הלוי הורוויץ אב"ד פראנקפורט דמיין בעל 'שני לוחות הברית' השל"ה (ש"ך-ש"ץ),⁶ רבי אהרן שמואל קאיינדבאר מהרש"ק אב"ד פירדא ופראנקפורט דמיין בעל 'תפארת שמואל' (ת"ך-תכ"ח),⁷ רבי יאיר חיים בכרך אב"ד וורמיישא בעל 'חות יאיר' (שצ"ח-תס"ב),⁸ רבי יוסף שמואל מקראקא אב"ד פראנקפורט דמיין עורך 'מסורת הש"ס' (תס"ד),⁹ רבי דוד פרנקל-מירלש אב"ד ברלין בעל 'קרבן העדה' (תס"ז-תקכ"ב),¹⁰ רבי יעקב ישראל עמדין בעל

² שו"ת רש"י, סי' קט.

³ ר"א גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים, ירושלים תשנ"ה, עמ' 223.

⁴ פירוש למשניות נגעים ואהלות; פירושו לכמה מסכתות מסדר טהרות שלוקטו בידי התו"ט; תוספות למס' יומא על הדף, שהם ממהר"ם מרוטנבורג, כמבואר בספרו של הרב חיד"א שם הגדולים, מערכת גדולים, אות מ', סעיף כ"ט.

⁵ הגהותיו יחד עם הגהות רבי ישראל ב"ר שלום שכנא נקראים 'הגהות הגאוניס', 'הגהות מהר"י והרה"ש', על 'ספר מרדכי' בכמה מסכתות מסדר מועד.

⁶ חיבורו 'בגדי ישע' על 'ספר מרדכי' לסדר מועד.

⁷ בש"ס ווילנא הדפיסו מבחר חידושים למסכתות רבות מתוך ספרו 'תפארת שמואל'.

⁸ הגהותיו על כל הלכות הר"ף והלכות קטנות.

⁹ חילופי גרסאות והגהותיו לש"ס, וכן תוספת מרובה ביותר של מראי מקומות ל'מסורת הש"ס', 'עין משפט' ו'נר מצוה'.

¹⁰ פירושו הגדול על תלמוד ירושלמי 'קרבן העדה'.

'שאלית יעב"ץ' אב"ד עמדין וגאונה של האמבורג (תנ"ח-תקל"ו),¹¹ רבי ישעיה ברלין-פיק הגר"פ אב"ד ברסלאו (תפ"ה-תקנ"ט),¹² רבי צבי הירש לויין-ברלין אב"ד האלברשטאדט, מאנהיים וברלין (תפ"א-תק"ס),¹³ רבי יעקב יוקב נאומבורג מאופנבאך בעל 'נחלת יעקב' (תק"ן-),¹⁴ רבי חיים צבי הירש ברלין אב"ד מגנצא ואה"ו בעל 'עצי ארזים' (תצ"ד-תקס"ב), רבי אריה ליב ברלין אב"ד קאסל (תצ"ז-תקע"ד),¹⁵ רבי מרדכי בנט אב"ד ניקולשבורג (תקי"ג-תקפ"ט),¹⁶ רבי עקיבא איגר אב"ד פוזן בעל 'דרוש וחדוש' (תקכ"ב-תקצ"ח),¹⁷ רבי משה סופר מפראנקפורט דמיין בעל 'חתם סופר' (תקכ"ג-ת"ר),¹⁸ רבי שלמה איגר אב"ד פוזן בעל 'גליון מהרש"א' (תקמ"ה-תרי"ב)¹⁹ ורבי ישראל ליפשיץ אב"ד דאנציג בעל 'תפארת ישראל' (תקמ"ב-תרכ"א).²⁰

אולם כל גאונים אלה הם רק מקצת דמקצת של חכמי התורה הרבים לאין ספור שקנו תורתם בגרמניה והעמידו בה תלמידים.

בסיומה של תקופת הראשונים, בעקבות הגירתם של המוני יהודי אשכנז לפולין, החלה תורתה של אשכנז לפרוח במזרח אירופה. ראשי ישיבות מגרמניה כמו רבי משה הלוי ממגנצא מהר"ם מינץ (קע"ה-ר"ס) ורבי יעקב פולק (ר"ל-ש"א), החלו להרביץ את תורת רבותיהם האשכנזים בפולין. תוך זמן קצר נוסדו בה ישיבות רבות שהעלו את קרנה של פולין כמרכז תורה עולמי, פריחה שקמלה בעקבות גזירות ת"ח והתפשטותה של תנועת החסידות, אך התאוששה בעת החדשה במחוזותיה של ליטא. ישיבות ליטא המפורסמות, לא היו אלא חוליה מאוחרת של ישיבות אשכנז הקלאסיות, אף אם רק מעטים נתנו על כך את הדעת.²¹

הגידול במספרם של יהודי מזרח אירופה וצמיחתן הזמנית של ישיבותיהם היוקרתיות, לא הביאה לנסיגת התורה בגרמניה. להיפך, אף בתקופת האחרונים, למרות מיעוט הנותנים במערב אירופה, לא נס ליחן של ישיבות אשכנז, ובמשך

¹¹ הגהותיו וחיידושו לרוב מסכתות הש"ס.

¹² הגהות ותוספות מראי מקומות על הש"ס וכן הגהות הגר"פ על הרא"ש, קיצור פסקי הרא"ש ופירוש המשניות לרמב"ם.

¹³ חידושים והגהות למסכתות מסדרי נשים, נזיקין וקדשים.

¹⁴ ביאוריו 'נחלת יעקב' למסכתות קטנות.

¹⁵ הגהות שני האחים הגאונים הללו על מסכתות ברכות, שבת ושבועות.

¹⁶ ביאור על המרדכי מהלכות קטנות.

¹⁷ גליון הש"ס על כל המסכתות.

¹⁸ הגהות וחיידושים על רוב המסכתות.

¹⁹ גליון מהרש"א על כל הש"ס ובמסכתות אחדות גם על הר"ף והרא"ש.

²⁰ חידושים והגהות על מקצת מסכתות מסדרי מועד ונזיקין.

²¹ ע' אטקס וז' טיקוצ'נסקי, ישיבות ליטא – פרקי זכרונות, ירושלים תשס"ד, עמ' 277.

תקופות ממושכות היו אבן שואבת לצמאי התורה ברחבי אירופה, ואליהן נהרו גם טובי צעירי פולין, כאשר נתמעטו הישיבות בארצם. בשנת תע"ה התאונן רבי זליג מרגליות מפלוצק בעל 'כסף נבחר' כי "בטלו ישיבות במדינת פולין",²² ובמילים נוגות הביע זאת רבי יעקב מיאנוב בעל 'מגל אומר' בשנת תק"ז: "פניתי כה וכה לראות החכמה מאין תמצא ואיזה מקום נתיב הבינה, וראיתי כי ממש תורה בלימוד חתומה כלל ארץ פולין לא מטהרה היא ופסקה ישיבה מהם".²³ גם אם יש הפרזה בדברי המקוננים הללו, ברי שהישיבות החשובות בגרמניה היו אז אבן שואבת לבני מזרח אירופה.

גשוגן של ישיבות אשכנז במאות האחרונות ידוע מעט מדי, ולכן חשובה המשימה להנציח את דברי ימיהן של ישיבות גרמניה המאוחרות שהיו פרוסות בערים ועירות רבות, ביניהן אלטונא, אוב, אופנבאך, אינגנהיים, אנסבאך, אשאפנבורג, באירסדורף, באלברון, בוטנוויז, בון, בורגפראך, בינגן, בינסוואנגן, בישהיים, בראונשווייג, ברוכסאל, ברלין, ברסלאו, גודנסברג, גונצנהאוזן, גיילינגן, גלנהאוזן, גרינשטאדט, דיסלדרוף, דירקהיים, האלברשטאדט, האמבורג, האנאו, האנובר, היידלברג, היינספורט, הירבן, הכברג, הכינגן, הסן, וואלרשטיין, וואסטרדינגן, ווארבורג, וויסבאדן, וויצנהאוזן, ווירצבורג, וורמיישא-וורמס, זולצבורג, זיגמארינגן, טאוברבישופסהיים, יונגהולץ, לאוטרבורג, לאנדאו, לייפציג, מאנהיים, מאסבאך, מגנצא-מיינץ, מיהרינגן, מיינברנהיים, מיכלשטאדט, מילהיים, מיץ, מרציג, נידרהאגנטאל, נירנברג, סירנץ, עדרהיים, עטינגן, עטנדרוף, ערפורט, פולדא, פוסוויילר-בוקסוויילר, פישאך, פפרסה, פראנקפורט דמיין, פרידברג, צל, צקנדרוף, קאסל, קארלסרוה, קובלנץ, קלוה-קליווא, קליינרדלינגן, קלן-קולוניא, קרפלד, ראנדג, ראפולטסוויילר, רוסהיים, ריקסהיים, שוואבאך, שטראסבורג, שירהופן שפירא-שפייר, ועוד.

ישיבות גרמניה אלה יש מהן שמספר תלמידיהם הגיע למאות רבות, אחרות איכלסו אך קומץ תלמידים; מהן שקיומן נמשך דורות רבים, מהן – אך שנים ספורות. מתוך כולן היה קול התורה עולה ובוקע בהתמדה וברציפות.

על עולם הרוח הגדול והרחב הזה לא ידוע כיום כמעט כלום. חובת ההנצחה של ישיבות אלה היא איפוא ברורה לכל בעל לב מרגיש ומבין. זאת ועוד, מתוך ידיעה והיכרות נוכל ללמוד מאורחות התורה שלהם, דרכי לימודם והישגיהם הרבים. בראש ספר זה מופיע מכתב מרבן של בני אשכנז בדור האחרון, רבי שמעון שוואב בעל 'מעין בית השואבה' (תרס"ט-תשנ"ה), בו עורר אותי לעסוק, בין היתר, בהנצחת ישיבות אשכנז, וכך כתב: "אחד משבטי-ישרון בגלות החיל

²² ר"ז מרגליות, חיבורי ליקוטים, ויניציאה תע"ה, דף ד ע"ב.

²³ ר"י מיאנוב, מגל אומר, באד הומבורג פר דר הא תק"ז, דף יג ע"א.

הזה, הוא יהדות ארץ גרמניה עם מסורה עתיקה מדור דור יותר הרבה מאלף שנה, מנהגם מזמן רש"י ובעלי-התוספות ומשנות 'חסידי-אשכנז' החל מבעל מדרש ה'ילקוט-שמעוני' וה'רוקח' ו'ספר חסידים', ומגדולי הפוסקים הראשונים כרבנו גרשון מאור הגולה, ומהר"ם רוטנבורג ומהר"ל ומהר"י ווייל, עד גדולי האחרונים המהר"ם שיף ו'תוספות יום טוב', ועד אחרוני אחרונים ה'חתם סופר' וה'ערוך לנר', ואלפי חבריהם ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם, עם כל קהלות הקודש, מימי הבינים עד החורבן האחרון, שמסרו נפשם על קידוש השם". אי לכך, "חוב קדוש הוא לספר לדור אחרון... שלא ישכח זכרונם מפינו ומפי זרענו, ויתקדש בזה שם שמים בעולם... להנציח זכרון התורות והמנהגים של גדולי אשכנז, קהלותיהם וישיבותיהם".

זה שנים שאני משתדל להיענות לזירוזו זה של הרב שוואב בתחומים שונים הקשורים לשימור מורשת אשכנז וקימומה, אך לענין זה של הישיבות הגעתי רק עתה, וזאת בזכותו של ידי"נ החבר ר' צבי הלוי באמבערגר יצ"ו, נינו של ראש ישיבת ווירצבורג, רבי יצחק דוב זליגמאן בער באמבערגער בעל 'מלאכת שמים' ו'נחלי דבש' (תקס"ח-תרל"ט), אשר עודדני לעסוק במלאכה זו וסייעני בדרכים רבות להביאה לסיומה. מתחילה חשבתי שעבודה של שבועות אחדים עומדת בפני, אולם במהלכה התברר, שלסקירת דברי ימיה של ישיבה זו בלבד, נדרשו הימני למעלה משש שנות כתיבה, וזאת למרות שמידע רב על ראשיה כבר היה צבור עמי בכרטסת החכמים שבידי, בה אציתי במשך עשרות שנים ידיעות על אלפי חכמי אשכנז.

לגבי טיב העבודה הנדרשת בכתיבת תולדותיה של ישיבה בגרמניה, יש בידינו תוכנית של אחד מראשי הישיבה שלה, רבי עזריאל הילדסהיימר אב"ד וראש ישיבת אייזנשטאדט ובית המדרש לרבנים בברלין (תק"ף-תרנ"ט):

תהא זו עבודה מעניינת ורבת זכויות, לכתוב את תולדות הישיבות היותר גדולות בגרמניה ואת גודל פעילותן. לפי הכלל, שדוגמאות מקצרות את הדרך להבנת עניינים, ניתן יהיה, להכיר בקלות, מה אפשר היה לעשות ומה עוד אפשר לעשות עכשיו, כשיש רצון טוב לכך.

על מי שמקבל על עצמו עבודה זאת יהיה להשתדל לברר, בהשתמשו בחומר הרב מאד הנמצא בידינו:

א) באיזו מדה תלוי היה בישיבות בימים ההם קיום היהדות ושמירת המצוות בקהילות.

(ב) כמה קשה היה בימים ההם, גם בזמנים רגילים, הרבה יותר מאשר כעת, לגייס את האמצעים להחזקת הבחורים.

(ג) מה גדול היה הלחץ שהכביד על הקהילות, כתוצאה מן הדיכויים הקשים וסחיטות הכספים תוך איום של גירוש והשמדה, שהחלישו את כוח הקהילות הרבה יותר מאשר בזמן הזה, כאשר בעזרת ה' יתברך אלה הדיכויים נראים, לפחות באירופה, כמעט בלתי אפשריים.²⁴

(ד) מה עצומה היתה התועלת, שהביאה הישיבה בכלל ובחורי הישיבה בפרט להעלאת הרמה הדתית של המבוגרים בקהילה, ועל אחת כמה וכמה על הנוער.²⁵

איני יודע באיזו מידה הצלחתי בספר שלפנינו לענות על ציפיותיו של רבינו עזריאל, הדבר תלוי במידה רבה גם במסמכים והממצאים שנותרו או עמדו לרשותי, כי "החומר הרב מאד הנמצא בידנו", עליו העיד רבי עזריאל, אבד בחלקו בצוק העתים והשואה. מה גם שרבי עזריאל ודאי ציפה שעל פירדא תיעשה עבודה יסודית, שכן הציב את ישיבתה בשורה הראשונה של מרכזי התורה בעולם היהודי אף בעת החדשה מול תנועות ההשכלה והרפורמה, וכתב בהתפעלות על מעמדה סמוך לסגירתה בידי צר ואויב: "אם אך הזכרנו את שם המקום פירדא ואת שם הגיבור רבי וולף האמבורגר – ראש הישיבה האחרון – כבר אמרנו את הכל. האם אחד מצעירי לומדי התורה, אם לא היה בפרסבורג (הונגריה), וולוז'ין או מיר (רוסיה), יכול להשיג בדמיונו ישיבה המונה 300-400 בחורים? איזה מבצר איתן היתה ישיבת פירדא, חזק כסלע! איזו מצודה עבור העתיד, היה אותו משכן של תורה! וזו לא היתה הישיבה היחידה בגרמניה, גם אם [לאחרונה] הגדולה ומרובת התלמידים שבה".²⁶

כתיבת ספר כזה, לדברי רע"ז, אינה נעשית בקלות ובשטחיות, אלא דורשת מאמץ רב, ניתוח מפורט, ומעל הכל תובעת מאתנו הפקת לקחים רוחניים, מתוך החובה המוסרית ללמוד מערכיהם של בני הישיבות הללו וראשיהן, וליטול דוגמה ממסירות נפשם לתורה בזמנים שתמיד היו קשים יותר משלנו ובתנאי חייהם הגרועים בהרבה משלנו.

²⁴ הוא לא העלה בדעתו את אפשרותה של תוכנית השטנים הנאצית שיצאה אל הפועל כעבור שני דורות.

²⁵ רע"ז הילדסהיימר, 'על הישיבות', אוסף מאמריו מתורגמים לעברית (בהכנה לדפוס).

²⁶ Dr. J. Hildesheimer, Jüdische Presse, 1872, p. 166

והנה, דרישה נוספת היתה לו לרב שוואב במכתבו אלי: "לפני כערך מאתים שנה גברה יד המשכילים החפשיים למיניהם בארץ אשכנז, וכמעט שלא הצליחו, ואז קמו גבורי-רוח השרידים אשר ד' קרא לעמוד מנגד להלחם מלחמת-מצוה... ובהרבה מקומות החזירו העטרה ליושנה ולפי זה בודאי חוב... לספר... מן המלחמות והנצחונות של היהדות הנאמנה שלא ישכח זכרונם מפינו ומפי זרענו ויתקדש בזה שם שמים בעולם".

בכרך השלישי של ספרנו זה אכן נסקרת בהרחבה מלחמת הקודש להצלת הישיבה מידי הרפורמים, עם פרטים רבים מעוררי צמרמורת על אכזריות המהרסים, ומידע מעורר התפעלות ממסירות הנפש של ראש הישיבה האחרון ותלמידיו להעמיד את התורה על תילה.

בניגוד לכתיבת תולדותיהן של ישיבות ליטא, שעליהן יש כיום מידע למכביר, שכן ישיבות ליטא עיקר פריחתן והתרבותן היתה ביובל השנים שלפני השואה, תקופה של עתונות רחבה וספרי זכרונות למכביר, בה התייעדו הרבה יותר זמן, הרי אנו עוסקים פה בכתיבת תולדותיה של ישיבה שהיתה קיימת במשך מאות שנים, בתקופות ללא עיתונים וללא תודעת שימור מידע היסטורי.

עיקר ידיעותינו עליה נאספו ממקורות מפוזרים ומידיעות מקוטעות ואקראיות. לאורך הספר התמקדנו בכמה אירועים היסטוריים בעלי משמעות רבה, שהשליכו במידה זו או אחרת על חיי ראשי הישיבה ותלמידיהן, ובמידה רבה זכו תולדותיהם של ראשי הישיבה, שהיו לרוב גם רבני הקהילה, להתבוננות מקיפה. יש ליתן את הדעת על כך, כי שלא כשייכות בעידן המודרני, המהווים מוסדות עצמאיים מנותקים לחלוטין מהסביבה, הן חברתית והן פונקציונאלית, הרי הישיבות הוותיקות היו חלק בלתי נפרד מחיי הקהילה, תלמידיהן התגוררו עמה, ניזונו הימנה, ערכו תפילותיהם עם בניה, סבלו בצרותיה וישבו בשמחותיה. לפיכך, תולדות הקהילה הן בעצם חלק בלתי נפרד מתולדות הישיבה.

מתוך החלון הצר שנפתח לנו אל ישיבת פיורדא עדיין לא ניתן לקבל תצפית מלאה על טיבה של הישיבה. כדי להגדיל את היקף ראייתנו, יש צורך לעמול על מגוון המקורות הקיימים על צורתה ואופייה של הישיבה בגרמניה כולה, מזמן רבותינו הראשונים ועד לשקיעתן המאוחרת, ולצרף צו לצו, קו לקו, עד שתתקבל תמונה מדויקת יותר של הישיבה, היינו על מרכזיות הלימוד בחיי הקהילות, תוכן הלימוד, מבחר המסכתות, שיטות הלימוד, 'פירוש זמן' ו'תוספות זמן', לימוד ההלכה, הספרים בהם השתמשו, לימוד משניות, תנ"ך ומוסר, סגנון הדרשות, שפת הלימוד, צביון הלימוד, נעימת הלימוד, מקום הלימוד, מקום התפילה, נדידת התלמידים, גיל התלמידים, מספר התלמידים, שעות הלימוד, זמני החופשות,

התמדה והספק, מגידי השיעור, אחזקת הישיבה, מקומות המגורים, הסדרי התזונה, אכילת 'ימים', השתתפות באירועים, תארים וסמיכות, ועוד ועוד.

על כל אלה מתבקש לכתוב ספר בפני עצמו, דבר שכבר החילותי לעשותו, בתקוה שאזכה להשלימו בעזה"ת בעתיד הלא רחוק.

'הישיבה הרמה בפירדא' הוא ספר שזכה להערותיהם והוספותיהם המחכימות של חתני הרה"ג ר' יוסף שלמה מאיר שליט"א ובני הבה"ח משה המבורגר יצ"ו, שניהם לומדי תורה ההולכים בדרך האבות העתיקה והקדושה כפי שנשתמרה בישיבות אשכנז וקהילותיה.

ב. ש. ה.

יסודן של ישיבות אשכנז

יסודן של ישיבות אשכנז

מסע התורה מאיטליה לגרמניה

ישיבה היא המוסד הותיק של עם ישראל, בו מנחילים את התורה מדור לדור. "אמר רבי חמא ברבי חנינא: מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם".¹ ישיבותיה של אשכנז הן המשך לישיבות הקדומות ביותר באירופה, הלא הן הישיבות בדרום איטליה, בה ישבו יהודים רבים מאז חורבן בית שני.² בימי הבית השני ידוע היה "תודוס איש רומי", אשר "הנהיג את בני רומי להאכילן גדיים מקולסין בלילי פסחים, שלח ליה שמעון בן שטח, אלמלא תודוס אתה גוזרני עליך נדוי שאתה מאכיל את ישראל קדשים בחוץ".³ תודוס הוא דוגמא של "ישראל חשוב שהיה ברומי",⁴ אשר תמך בלימוד תורה, שכן "מטיל מלאי לכיס של תלמידי חכמים היה".⁵ השלטון הרומאי באותם ימים התיר ליהודים הגרים ברומא להקים בתי כנסת ולהתפלל בהם, בתי מדרש וישיבות כדי ללמוד בהם.⁶

עם גלות יהודי ארץ ישראל לאיטליה אחר החורבן, התקיימה ברומא ישיבה חשובה, שנזכרה בנשימה אחת עם ישיבות התנאים שנותרו בארץ הקודש, כמאמר חז"ל "הלך אחר חכמים לישיבה – אחר רבי אליעזר ללוד, אחר רבן יוחנן בן זכאי לברור חיל... אחר רבי עקיבא לבני ברק, אחר רבי מתיא לרומי".⁷ חכמינו מסרו על ביקוריהם ברומא⁸ של גדולי החכמים, רבן גמליאל, רבי אלעזר בן עזריה, רבי עקיבא,⁹ רבי שמעון בר יוחאי,¹⁰ רבי יהושע בן חנניה¹¹ ורבי יהושע בן לוי.¹²

1 יומא כח ע"ב.

2 "ויתן טיטוס פקידים על הנשואים, ויגלם עמו כתשעים אלף איש... ואותם שהושיב ברומי תחת אביו היו אלף וחמש מאות, ואשר הושיב בטרנטו ובאודרנטו ובשאר מדינות אשר בפוליא כחמשת אלפים". הוספות לכת"י ס' יוסיפון, שנדפסו ע"י א' נויבאוואר, סדר החכמים וקורות העתים, אוקספורד תרמ"ח, ח"א, עמ' 190.

3 ברכות יט, א.

4 רש"י פסחים נג, א ד"ה הכי גרסינן.

5 פסחים נג, ב.

6 ר"א ברלינר, דברי ימי היהודים ברומה, ח"א, וילנא תרע"ג, עמ' 14.

7 סנהדרין לב ע"ב.

8 ראה עוד ירושלמי, בבא מציעא פ"ב ה"ה.

9 מכות כד, א; ספרי, דברים, פסקא מ"ג אות ט"ז; מדרש רבה, שמות, פרשה ל' אות ט'.

10 יומא נג ע"ב; ספרי זוטא, פסקא ח'.

11 גיטין נח ע"א; חולין ס ע"א.

12 מדרש רבה, ויקרא, פרשה כ"ז אות א'.

בתקופת הגאונים היו שתי ישיבות מפורסמות פעילות בדרום איטליה, בערים בארי ואוטרנטו, שהעמידו תלמידים הרבה, עד "שהיו קורין עליהן: כי מבארי תצא תורה, ודבר ה' מאוטרנטו".¹³

מצבה קדומה בעיר בארי (של ר' משה בן אליה)

מדרומה של איטליה הגיעו חכמים אל צפונה של הארץ, ותורתם עמם. הם התיישבו בחבל לומברדיה המחוז הפורה שבצפון איטליה המשתרע בין הרי האלפים בשווייץ לנהר הפו. בנוסף ללימוד תורה אינטנסיבי בהלכה ואגדה והרבצתה בפומבי, קיבלו גדולי לומברדיה גם מסורת של תורת הנסתר, ואת המטען התורני העשיר הזה הביאו עמם לגרמניה. רבי אלעזר מוורמיישא בעל 'ספר הרוקח' (ד' תתק"ך-תתקצ"ז) סיפר¹⁴ כי אבותיו ורבותיו "קבלו... סודות רב מרב, עד אבו אהרן בנו של ר' שמואל הנשיא,¹⁵ אשר עלה מבבל משום מעשה שהיה, והוצרך לילך נע ונד בארץ, ובא לארץ לומברדיה בעיר אחת ששמה לוקא,

¹³ תשובות רבנו תם (ספר הישר), סו"ס מ"ו.

¹⁴ קונטרס 'סודות התפלה' של ר"א מוורמיישא, פירושי סידור התפילה לרוקח, ירושלים תשנ"ב, עמ' רכט. נדפס לראשונה ע"י יש"ר מקנדיאה, בספרו מצרף לחכמה, בסיליאה שפ"ט, דף יד ע"ב. ועי' י' דן, תורת הסוד של חסידות אשכנז, ירושלים תשכ"ח, עמ' 14 הע' 1.

¹⁵ עליו עי' ר"י וינשטוק, 'דמות אבו אהרן הבבלי במגילת אחימעץ', בתוך: שנה בשנה, תשכ"ד, עמ' 242-265. לפני בואו לאיטליה שהה זמן מה בארץ ישראל.

ושם מצא רבינו משה שפייט 'אימת נוראותיד',¹⁶ ומסר כל סודותיו לו. הוא רבינו משה בר קלונימוס בן רבינו משלם בן רבינו קלונימוס בן רבי יהודה, הוא היה הראשון שיצא מלומבאֶרְדִּי, הוא ובניו, רבינו קלונימוס ורבינו יקותיאל וקרובו רבינו איתאל ושאר אנשים חשובים, הביאם המלך קָרְלָא עמו בארץ לומבאֶרְדִּי, והושיבם בִּמְנַצָּא ושמה פרו וישרצו וירבו במאד מאד".¹⁷

רבינו משה ב"ר קלונימוס הגיע מעיר המסחר והתעשייה לוקא אל העיר מְנַצָּא, שהייתה צומת דרכים חשובה למסחר מערב אירופה. יסודה של הישיבה הראשונה באשכנז היה איפוא תוצאה של פעילות המלך קָרְלָא, כפי הנראה הוא קָרְל הגדול¹⁸ שחי בשנים ד' תק"ב-תקע"ד ומשל בסוף ימיו על רוב מערב אירופה. בהבאתו של רבינו משה בר קלונימוס לעיר מְנַצָּא, נפתחה באיזור זה של גרמניה תקופה חדשה של לימוד תורה בכמות ואיכות.

ראשית פריחת התורה באשכנז

משפחת הקלונימוסים סללה את הדרך לחכמים נוספים, כמו רבי יהודה לִיאָוֶנְטִין הכהן, מגדולי ישראל שהרביצו תורה לתלמידים בִּמְנַצָּא. המפורסם שבתלמידיו היה רבינו גרשום מאור הגולה (ד' תשכ"ה-ת"ת?), עליו כתב רש"י ביראת הכבוד: "רבינו גרשום זכר צדיק וקדוש לברכה, שהאיר עיני גולה וכולנו מפיו חיו, וכל בני גלות אשכנז וכיתים"¹⁹ תלמידי תלמידיו הן".²⁰ נכדו רבינו תם חזר והדגיש כי

¹⁶ פירושי סידור התפילה לרוקח, ירושלים תשנ"ב, עמ' קצד. ועי' סודות התפילה לרבינו אלעזר מגרמיזא בעל הרוקח, מוריה, גליון רה-רו, תשרי תשנ"ב, עמ' יא; רנ"י הכהן, אוצר הגדולים, חלק ו', עמ' שיג; א' גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 33.

¹⁷ גם המהרש"ל העתיק מתוך כתבים ישנים שמצא, את תיאור צמיחתו של מרכז התורה באשכנז (שו"ת מהרש"ל, סי' כ"ט): "וכל החסידים הקדושים הללו יצאו מזרעו של ר' משולם הגדול בן רבינו קלונימוס בן ר' משה הזקן אשר הוליד ר' חננאל ואת ר' קלונימוס ואת רבינו איתאל ואת רבינו יקותיאל משפירא. ורבינו משה הזקן הוא אשר יסד את 'אימת נוראותיד', הוא רבי משה הזקן בן רבי קלונימוס בן רבינו יקותיאל בן רבינו משה בן רבנא משלם בן רבנא איתאל בן רבנא משלם זל"ע. ורבינו משה הזקן הביאו המלך קרלא עמו ממדינת לוקא בשנת תתמ"ט לחורבן הבית שיבנה במהרה בימינו אמן סלה. עד כאן קבלתי".

¹⁸ Karolus Magnus, Karl der Grosse, Charles le Grand

¹⁹ כיתים הם בני צפון איטליה, לפי השפה השגורה בימי הביניים. כך הביא בשם יוסף בן גוריון, ספר משמיע ישועה, המבשר החמישי, נבואה ג'; פירוש אברבנאל ליחזקאל לב, כו: "מבני יפת הם בצרפת על נהר שיינא, ומהם בארץ בריטאניא על נהר לירא, ובני תובל הם בפישא, ובני תירס הם האינגלישי, ובני אשכנז הם בני אלמניא, והכתים הם הרומיים החונים בבקעת קנפאניא על נהר תיבריא, ובני תרשיש ישבו בטושקאנה ויהי גבולם עד נהר תיבריא, ובני יון ארצם ידועה, וכן בני תוגרמה".

²⁰ תשובות חכמי צרפת ולותיר, סי' כ"א.

היה "רבינו גרשם מאור עיני הגולה, וחכמי נַרְבּוֹנָא²¹ וספרד שמשו לפניו, כאשר יש מהם שאלות תשובות בידיו".²²

מקום קברו של רבינו גרשום מאור הגולה במגנצא

עם שקיעתה של הגאונות בבבל וחורבן שתי ישיבותיה המפוארות סורא ופומבדיתא שמהן יצאה תורה לכל תפוצות ישראל, עבר מרכז התורה לארצות אירופה. למרום התפתחותו הגיע מרכז זה בתקופת בעלי התוספות בצרפת ואשכנז, הממלכות הגדולות באירופה המערבית.

חוקרי התקופה עומדים משתאים מול ההתפתחות העצמתית של החיים הרוחניים בגרמניה. אחד מהם הגדיר את הפלא: "מרשימה ביותר ההבשלה המהירה בחיי הרוח של יהודי אשכנז אלו. בדרך כלל מהווים המהגרים את החברים הפחות מעורים והפחות שמרנים בחברה היהודית או בכל חברה שהיא. במרבית הקהילות היהודיות החדשות (ראו למשל, יהדות פולין בשלהי ימי

²¹ קהילה מפורסמת בפרובינצא.

²² תשובות רבינו תם, סי' מ"ו, סעיף ד'.

הביניים והמתיישבים הראשונים באמריקה) חלפו מאות בשנים עד שנוצרו מוסדות תרבות בעלי יכולת צמיחה ועד שנוצרה יצירה רוחנית ותרבותית בעלת משמעות... ראשוני המתיישבים באשכנז... תוך זמן קצר ביותר הקימו צאצאיהם את המסגרת האירגונית הנחוצה לפעילות תרבותית והוציאו מקירבם הנהגה אינטלקטואלית ורוחנית מקומית. בתוך מאה וחמישים שנה לאחר הקמתה הוציאה ההתיישבות הראשונה באשכנז מקירבה דמויות חשובות... [ו]הספרים המועתקים, הנדפסים והנקראים ביותר בהיסטוריה היהודית. הופעת יצירות כה חשובות בשלב כה מוקדם בהתפתחותה של קהילה יהודית צעירה היא תופעה חריגה, ביטוי לעוצמתן של ההתיישבויות החדשות הללו.²³

ציור דמות רש"י על שער שו"ע מנטובה תפ"א

מרכזי התורה החשובים של אשכנז בתקופת הראשונים התבססו בשלוש קהילות שו"ם (שפיכא, ורמיישא, מגנצא) שבחבל נהר הכיין. תורתן של קהילות

²³ ר' חזן, מסע הצלב הראשון והיהודים, ירושלים תש"ס, עמ' 20-21.

אלה ותקנותיהן נפוצו ברחבי תבל ונשתמרו לדורי דורות, עובדה שהבליט אותה ה'אור זרוע' בהצהרה חד משמעית: "גאוני גאונים וקדושי עליון, רבותינו שבמִנְצָא ושבּוֹרְמָשָׁא ושבּשְׁפִירָא, הלא משם יצאת תורה לכל ישראל".²⁴ מספרם של יהודי אשכנז בעת ההיא היה קטן מאוד. מעריכים שבעת גזירות תתנ"ו מנו כ-20,000 נפש.²⁵ למרות מיעוט מספרי זה הצליחה יהדות אשכנז להגביר חילים ולצבור כוח רוחני עצום.

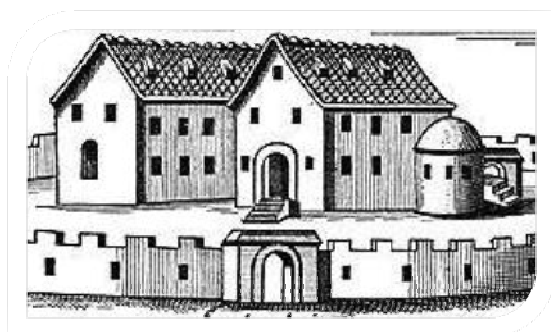
תלמידי רגמ"ה, רבי אליעזר הגדול ורבי יצחק ב"ר יהודה, המשיכו את הרבצת התורה במִנְצָא. בראשות ישיבת ווֹרְמִיִּשָׁא עמדו חכמי ישראל מובהקים כרבי יצחק ב"ר אליעזר הלוי ורבי שלמה ב"ר שמשון, וגדולי תורה כמותם ניהלו את הישיבה בִּשְׁפִירָא. בימיהם הגיעו לישיבות גרמניה תלמידי חכמים מצרפת השכנה, ובתוכם רבי שלמה יצחקי רש"י (ד' ת"ת-תתס"ה).

באמצעות מורי התורה שגדלו בישיבותיה פשטה תורתה של אשכנז לצרפת (רש"י ועוד), לבוֹהֶמֶנָה ואוסטריה (ה'אור זרוע' ועוד), לפולין (מהר"ם מִינֶץ, רבי יעקב פֹּלֶק ועוד) לאיטליה (ה'שבלי הלקט', מהר"י מִינֶץ ועוד) ושאר ארצות אירופה. יהודי גרמניה שהיגרו בגלים במשך דורות רבים למדינות אחרות חיזקו את מסורת אשכנז-גרמניה מולדתם בכל מקום אליו הגיעו, ועל כן עד עצם היום הזה נקראים בשם 'אשכנזים' כל אותם יהודים שאינם ספרדים, אִיטְלְיָאנו, או בני עדות המזרח.

²⁴ אור זרוע, ח"א, סי' תשנ"ב ס"ק ט'.

²⁵ B. Blumenkranz, The World History of the Jewish People, The Dark Ages, 1966. p. 165. אף לאחר גידול מספרי של יהודי אשכנז וצרפת בתקופת בעלי התוספות, היו בצרפת בשעת הגירוש הגדול הימנה בשנת ה' ס"ו בערך אך 100,000 יהודים. ראה: שמעון שוורצפוקס, יהודי צרפת בימי הביניים, תל אביב 2001, עמ' 264.

ישיבת נירנברג בתקופת הראשונים

ישיבת נירנברג בתקופת הראשונים

בעלי התוספות בנירנברג

שרשי מרכז התורה של פיורדא נטועים בנירנברג, שראשיתה בקהילות שו"ם הותיקות שבחבל הכיין, מהן יצאו יהודים למסחרם לאיזורים שונים בגרמניה. מקצתם הגיעו לחבלי פֶּרְנְקוֹנְיָה התחתונה, ובתקופה שלאחר מסע הצלב השני בשנת תתק"ו אף ביקשו מקלט קבוע גם בעיר נִירְנֶבֶּרְג.¹ המלך קוֹנְרַד השלישי העניק להם חסות והתיר להם להתיישב על האדמה התיחוחה שעל גדות נהר פֶּגְנִיץ, שהיתה לימים השוק המרכזי של נִירְנֶבֶּרְג. מחמת סכנת ההצפות, הוצרכו היהודים לבנות את בתיהם על עמודי עץ תחובים בקרקע. למרות מגבלה זו נהרו היהודים לנִירְנֶבֶּרְג, ובשנת ה' אלפים כבר מנתה קהילתה כאלף נפש, והיתה לגדולה שבקהילות דרום גרמניה.

עיר גרמנית זו – Nürnberg – שנזכרת בספרי הראשונים בכתבים שונים, כמו 'נורנבערג', 'נורנבורק', 'נורנבערק' ועוד,² שימשה מקור משיכה לחכמי ישראל, שהקימו בה מוסדות תורה, ישיבה ובית דין.³ תלמידי הישיבה התאכסנו אצל בני הקהילה וקיבלו את ארוחותיהם אצלם. חלקם התגוררו בבתי ראשי הישיבה.⁴ בין בעלי התוספות שהרביצו תורה בנירנברג היה רבי מאיר ב"ר ברוך מהר"ם מרוֹטְנֶבֶּרְג (תתקע"ה-ה' נ"ג).⁵ בספרו המרכזי של תלמידו הרא"ש, הוא נזכר פעם בשם: "ה"ר מאיר ז"ל דנורנבערג".⁶ בראש הקהילה עמדו חבריו ותלמידיו של מהר"ם, כמו רבי ידידיה ב"ר ישראל (ה' ס"ה?)⁷ ורבי אליעזר רבו של מהר"ח

¹ A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, p. 14; Germania Judaica, Band I, Von den ältesten Zeiten bis 1238, Tübingen 1963, pp. 249-252

² עיי תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' קמ"ב; שו"ת מלמד להועיל, ח"ג (אה"ע וחוי"מ), סי' ל"ג; גרמניה יודאיקה, שם, עמ' 249.

³ שו"ת מהר"ם מרוטנברג, דפוס פראג, סי' תתקי"ז, תתקפ"ג; שו"ת בעלי התוספות, סי' צ"א.

⁴ A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, p. 21

⁵ שו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' קנ"ה.

⁶ רא"ש, ברכות, פ"ג סי' ב'. המומחה המובהק לכתבי יד של חכמי אשכנז הראשונים, ידידי הרב ישראל מרדכי פלס שליט"א, סבור שזו טעות הסופר המעתיק, שהתכון לכתוב 'מרוטנבורק' או כיו"ב.

⁷ הלכות שמחות למהר"ם מרוטנברג, סי' פ"ב. וראה עליו במבואו של רמ"י זקש לשיטה על מועד קטן, ירושלים תרצ"ז; König Ruprecht von der Pfalz in seinen Beziehungen zu den Juden: Ungedruckte Königsurkunden nebst ergänzenden Aktenstücken, bearb. und erläutert von Moritz Stern, Kiel 1898, p. 132; J. Rosenfeld, 'Denn ein Stein schreit aus der Mauer - Ein Beitrag zur Familiengeschichte des Rabbi Jedidia aus

'אור זרוע',⁸ שיש המשערים שהוא רבי אליעזר מטוֹךְ עורך רוב התוספות שבידינו (-ה' ע'').⁹

ציור מהר"ם מרוטנבורג
אוסף רוטשילד, איטליה ר"ל

יהודי נִיֶּרְנֶבֶּרְגַּ תמכו בישיבה ביד רחבה. בספר הזכרת נשמות של הקהילה נשתמרו עדויות אחדות על כך כמו על ר' משה ב"ר אברהם הכהן שתרם "חמשה זקוקים לעמילי תורה", או ר' עבדיה ב"ר יום טוב שהעניק "ששה ליטרות לעמילי תורה לפני הרב", בדומה לו ר' משה בר יצחק הלוי שהעביר "עשרים ליטרי לבחורים הלומדים לפני הרב", וכן ר' דוד ב"ר משולם החזן אשר "הניח שני

Nürnberg', in: Israelitische Kultusgemeinde Fürth - Körperschaft des öffentlichen Rechts, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, September 1982, pp. 20-21

⁸ שו"ת מהר"ח אור זרוע, סי' ח', קכ"ו, קצ"א.

⁹ מ' פרנק, קהלות אשכנז ובתי דיניהן, תל אביב תרצ"ח, עמ' 156, הע' 8. ועיי' רא"י חבצלת, יזמנם ומקומם של "תוספות טוֹךְ", ירושתנו, ספר שני, ה'תשס"ח, עמ' שיט-שכג.

פירושים לעמילי תורה", היינו ספרי פירוש יקרים בכתב יד על קלף, כפי צורת הספרים בתקופה ההיא.¹⁰

קהילת נִירְנֶבֶרְג ידעה תהפוכות רבות, סבלה מרדיפות, טביחות וגירושים תכופים. ביי"ח בכסליו ה' ני"ז נחנך בעיר בית כנסת חדש, והוחל בכתובת ה'ממורבוכד', ספר הזכרת נשמות של הקהילה, על ידי הסופר ר' יצחק ב"ר שמואל ממיינינגן. כעבור שנה, הוא נרצח יחד עם שאר קדושי נִירְנֶבֶרְג.¹¹ בשנת ני"ח פשטה שמועה שהיהודים גנבו מהכנסיה של העיר קְטִינְגֶן בִּפְרִיזְקוֹנְה את אחד מסמלי הנצרות וחיללוהו. האביר רִינְטְפֶלְיִש שהיה מתושבי המקום התייצב בראש אספסוף, אחרי שהודיע כי נבחר כביכול בידי שמים לנקום את חילול הנצרות, להשמיד ולהרוג את יהודי קְטִינְגֶן. שיכור מהצלחת הטבח בִּרְטִינְגֶן, שנערך בז' באייר ני"ח, יצא למסע רצח בערים נוספות, וליקט אל מחנהו גדודי רוצחים חדשים. חבורות הפורעים של רִינְטְפֶלְיִש השתוללו בִּפְרִיזְקוֹנְה ואוסטריה,

¹⁰ S. Salfeld, Das Martyrologium des Nuernberger Memorbuches, Berlin 1898, pp. 90-91. לפנינו קטע מתוך ספר זה: "הרב ר' ישראל בן הר' אורשרו ואשתו מרת יינטיל בת ר' שלמה – חומש ללמוד בו נערים. ר' קלונימוס בר שמואל הכהן ואשתו מרת חנה בת ר' יחיאל – שני חומשים ללמוד בהם נערים. ר' שלמה בר אליקים הלוי ואשתו מרת ברונה בת ר' יהודה, בנו בימה של אבנים בבית הכנסת וכיפות בחומה, וחמשה זקוקים עבור לחם לעניי העיר במוצאי פסח, ושמונה זקוקים ללמוד נערים, ועשרה ליטר' עבור נרות לבית הכנסת, וב' זקוקים לחלק לעניי העיר, ב' זקוקים וחצי לחולים וזקוק לבית הקברות, וב' ליטר' הליש' לבית הכנסת, וספר תורה להקהל. ר' יחיאל בר שלמה ואשתו מרת גוטא בת ר' יעקב הלוי – ספר תורה ופירושי חומש, וה' ליטר' וחצי ללמוד נערים, וג' ליטר' לתלמידים... ר' משה בר יצחק הלוי הניח ספר תורה לקהל, ושבעים ליט' הליש' לבית הכנסת, ושבעים ליטר' הלי' עבור נר של שעה להדליק יום ולילה לפני ארון הקודש, ועשרים ליטר' לבית הקברות, ועשרים ליטר' לקנות חטין לעניים בפסח, ועשרים ליטר' לבחורים הלומדים לפני הרב. ר' שמשון בר אשר הניח ספר תורה וחומש ושני חצי מחזורים... ועשרים ליט' ללמוד נערים... והתפלול לפני החזן, ר' משה בר אברהם הכהן, ואשתו מרת יינטיל בת ר' שמואל הכהן – ספר תורה וחומש ומחזור וחצי מחזור, ושלישים ליטר' לקרקע של קהל, ושלישים ליט' לבית הקברות, וט"ו ליטר' לבית הכנסת, וה' זקוקים לעמילי תורה, ועשרה ליטרים עבור יין לעניים בפסח, וז' ליט' וחצי עבור שמן להדליק בבית הכנסת, וה' ליט' עבור נר של שעה להדליק בראש השנה, וג' זקוקים לחולים, וב' זקוקים לבנין הבית, וקנה הדרך לבית הקברות. ר' עבדיה בר יום טוב – ו' ליטר' לעמילי תורה לפני הרב... מרת ליליא בת הקדוש ר' דוד זקוק לחולים – ו' ליט' הליש' לחטים, זקוק לבית הקברות, ח' ליט' הלי' ללמוד נערים. מרת רבקה הזקינה, בת האשל הגדול מורנו ר' מאיר מרוטנבורג – ב' ליט' ללמוד נערים. הגר בן אברהם אבינו הנהרג – ליט' וחצי ללמוד נערים. מורנו הרב רבי יקותיאל בן החבר ר' דוד – ה' זהובים להקדש, ה' זהובים לבית הקברות, ה' זהובים לירושלם וז' זהובים לצמרש לבנברק". המלים 'צמרש לבנברק', פירושן ליחודי של תינוקות של רבן בעיר באמברג. עי' ר"ש אסף, מקורות לתולדות החינוך בישראל, ח"ד, תל אביב תש"ח, עמ' יג הע' 5.

¹¹ ב"צ אופיר (עורך), פנקס הקהילות: גרמניה באוואריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 320; S. Salfeld, 'Das Martyrologium des Nuernberger Memorbuches', Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland, Band III, Berlin 1898, p. 288

והחריבו מאה ארבעים ושש קהילות ישראל, ומספר החללים עלה על 100,000 איש.

אכזרי ביותר היה הטבח בעיר רוֹטְנְבוֹרְג (המכונה בפי הפייטן: "עיר אדמה מדם אדם"). שם התנפלו הרוצחים שלש פעמים על היהודים, בי"ד בתמוז, ח' באב, ובמשך שלושה ימים רצופים מי' באב עד י"ב בו. בצמאון דם בלתי נתפס הרגו בהם הרג רב עד שנכחדו אחרוני שרידי בני הקהילה. נוסף על יהודי רוֹטְנְבוֹרְג, נפגעו ביותר יהודי וויִיִּלְבּוֹרְג וניִיִּרְנְבּוֹרְג.

מאות מיהודי נִיִּרְנְבּוֹרְג נמלטו למבצר העיר ועמדו שם על נפשם, כשאזרחיה הנוצריים של העיר מגישים להם סעד. לבסוף נלכד המבצר ונשרף על מגיניו. משפחות שלמות, גדולים וקטנים הפילו את עצמם לאש ולמים כדי להנצל מידי הפורעים, נשים כרכו את ילדיהם על לבן וקפצו עמם לתוך מדורת אש.

מרכז נירנברג הקדומה – המבצר

בכ"ב במנחם-אב ה' נ"ח נחרבה הקהילה באכזריות. שבע מאות וארבעים מיהודי העיר מתו על קידוש השם, בספר הזכרת הנשמות נכתב: "ומספר הקדושים כמנין ניק'מית' ד'ס' עיב'דייך'". בין הנהרגים היו גדולי התורה רבי

יחיאל ב"ר מנחם הכהן חברו של מהר"ח אור זרוע,¹² רבי אברהם הכהן מפרנקפורט, והמפורסם שבהם רבי מרדכי ב"ר הלל הכהן בעל 'ספר מרדכי' עם אשתו וחמשת ילדיהם.¹³ עמם נספו ר' אברהם הקדוש גר הצדק, ר' אברהם הפרנס הכהן, ר' אברהם ב"ר חיים הכהן מִשְׁפִּירָא, שני אחים הכהנים מקולונגא "שלמדו לפני הרב", ר' פסח ב"ר ירחמיאל, ר' אברהם ב"ר יוסף הפייטן ו"הגר שנתגייר בשנת זעם השם". כל אלה עם נשיהם וילדיהם, ועמם עוד שלשים ושמונה נשים זקנות ואלמנות ובהן "מרת ריכצא המתפללת של נשים". שרידי היהודים שנתרו בחיים ברחו מהעיר.¹⁴

איש ואשה בנירנברג בבגדים מיוחדים ('סרבלי') להליכה לבית הכנסת – תחריט בספרו של אנדראס ווירפל

לזכר גזירות נוראות אלה נתחברה הקינה 'אבכה לקשה יום', שנאמרה בכמה קהילות בתשעה באב ונמצאת במחזור שלוניקי שנדפס בשנת שי"א בידי יוצאי גרמניה שהתיישבו בתורכיה, ובה שני חרוזים המבכים גם את קדושי נִירְנֶבֶּרְג:

לבי על חללי נורנבורק יתעלף,

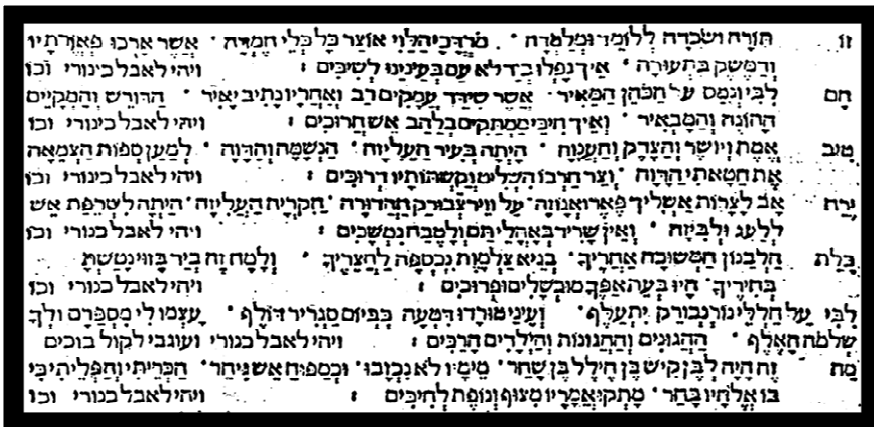
¹² זאלפלד, ממורבוך, שם, עמ' 32-37; שו"ת מהר"ח אור זרוע, ס"י קצ"א; Germania Judaica, Band II, Von 1238 bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, Tübingen 1968, p. 607

¹³ ר"א הלפרין, מבוא לספר מרדכי השלם, ירושלים תשנ"ב, עמ' ב.

¹⁴ ש' ברנפלד, ספר הדמעות, ח"ב, ברלין תרפ"ד, עמ' לג-מד.

ועיני טרדו¹⁵ דמעה כביום סגריר דולף.
עצמו לי מספרם ולך שלמה האלף.
ההגונים וההגונות והילדים הרכים,
ויהי לאבל כנורי ועוגבי לקול בוכים.

מה זה היה לבן קיש בן הילל בן שחר,¹⁶
מימיו לא נכזבו וכמפוח אש ניחר,
הכריתי והפליתי כי בו אלקיו בחר,
מתקו אמריו מצוף ונפת לחיכים,
ויהי לאבל כנורי ועוגבי לקול בוכים.¹⁷

קטע מתוך הקינה 'אבכה לקשה יום' המבכה גם את הרוגי נירנברג

בין גזירות רינטפלייש לגזירות ק"ט

המלך אלברכט הראשון, ראה בטבח היהודים פגיעה קשה בהכנסות שלו מכספי המיסים שהכניסו לו. הקהילה היהודית בנירנברג העניקה לו מיסים שנתיים בסך 2000 ליטרות הָלֶר, שהשתוו להכנסותיו מכל האוכלוסיה הנוצרית המקומית הגדולה בהרבה. המלך הגיע לנירנברג שבועות אחדים לאחר אירועי הדמים, תבע להעניש את האחראים להם ופקד להשיב יהודים לעיר.¹⁸

¹⁵ ע"פ משלי כז, טו: "דלף טורד ביום סגריר".

¹⁶ הכוונה לרבי מרדכי ב"ר הלל הכהן בעל 'ספר מרדכי'.

¹⁷ הקינה היא ע"ס א"ב, ושם המחבר אינו ידוע.

¹⁸ A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, pp. 23-25

היהודים שחששו לבטחונם האישי אותו לא יכל המלך להבטיח, התמהמהו. חלפו כמה שנים עד שכמה מיהודי פרנקפורט העזו להתיישב בעיר נִירְנֶבֶּרְג. הללו יסדו את הקהילה מחדש והחזירוה לחיים יהודיים תוססים.¹⁹ אליהם נוספו יהודים מכחמישים קהילות אחרות בגרמניה, בעיקר מנוֹיֶשְׁטֶדְט, אֶנְסְבֶּד, פֶּרִיֶשְׁטֶדְט ופֶּיֶרְזֶיט. בתקופה זו נתאספו בנִירְנֶבֶּרְג גם "הבחורים הלומדים לפני הרב".²⁰ מקום לימודם היה בתוך בית הכנסת של הקהילה.²¹ ליהודי שאינו תושב המקום נאסר לשהות בעיר יותר מארבעה שבועות, באיום בקנס של זהוב אחד לכל יום שהות בלתי חוקי. ברם, לתלמידי הישיבה בנִירְנֶבֶּרְג הותר להתגורר במקום לכל אורך תקופת לימודיהם.²²

הישיבה התפתחה בעזרתה של קהילת נִירְנֶבֶּרְג שהיתה אז בהליך של צמיחה מהירה. ברשימת עירונית של יהודי נִירְנֶבֶּרְג משנת ה' צ"ח, נמנו מאתיים ושתים עשרה משפחות ומספר נפשות כולל של 2,006, ובהם ארבעה רבנים ודיין אחד: רבי מאיר, רבי אליעזר, רבי ישראל, רבי אברהם והדיין רבי יצחק.²³ אולם יהודים אלה לא הילכו על קרקע מוצקה; שלוחה ורגיעה ממושכת לא ידעו מעולם. בשנת ק"ג נגזר על יהודי נִירְנֶבֶּרְג לקצר את זקניהם לפחות פעם אחת בחודש, כדי להבדילם בחזותם החיצונית מאזרחי נִירְנֶבֶּרְג הנוצריים ארוכי הזקן. הוטל עליהם לחבוש כובעים מחודדים וטלאים צהובים על בגדיהם. נשות ישראל נצטוו לתפור שוליים כחולים לצעיפיהן. על יהודי נִירְנֶבֶּרְג אף נאסר לצאת לרחובה של עיר בימי אידיהם שנעשו לזכר תליית אותו האיש, בה האשימו את אבות אבותיהם של היהודים.²⁴

ואם לא די בכך, לטש המלך קָרְל הרביעי עין על ממונם של ישראל, והטיל על יהודי נִירְנֶבֶּרְג בשנת ק"ז קנס בסך 200 ליטרות הֶלֶר, כדי לרהט את הטירה שלו בנִירְנֶבֶּרְג, אליה עשוי היה להגיע לביקור. באותה שנה יצאה פקודה להרוס את

¹⁹ עיי תשובות ופסקים מאת חכמי אשכנז וצרפת, בעריכת א' קופפר, ירושלים תשל"ג, עמ' 29; אור זרוע, ח"א, סי' תנ"ח.

²⁰ Germania Judaica, Band II, Von 1238 bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, Tuebingen 1968, pp. 602, 610

²¹ H. Barbeck, Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth, Nürnberg 1878, p. 19
²² König Ruprecht von der Pfalz in seinen Beziehungen zu den Juden: Ungedruckte Königsurkunden nebst ergänzenden Aktenstücken, bearb. und erläutert von Moritz Stern, Kiel 1898, p. 230; Joseph Jacobs & Schulim Ochser, 'Nuremberg', The Jewish Encyclopedia, p. 358

²³ A. Würfel, Historische Nachrichten von der Judengemeinde in der Reichsstadt Nürnberg, Nürnberg, 1755, pp. 40-43; H. Barbeck, ibid, p. 15

²⁴ Würfel, Historische Nachrichten von der Juden-Gemeinde, welche ehehin in der Reichsstadt Nürnberg angerichtet gewesen, aber Ao. 1499 ausgeschaffet worden, Jerusalem 1755, p. 25
תשל"ג, עמ' 320.

בית הכנסת בו שכנה הישיבה, וכמה מבתי מגוריהם של היהודים הסמוכים אליו, כדי לפנות את הקרקע לבנייתה של כנסיה נוצרית גדולה, שנועדה להפגין את עליונותה המדומה של הנצרות על היהדות.²⁵ היהודים חויבו לשלם לרשויות סך 1,600 זהובים, כדי לזכות בקרקע חלופית מחוץ לעיר לצורך בנייתו המחודשת של בית הכנסת.²⁶

מראה בית הכנסת הקדום בנירנברג – תחריט בספרו של אנדראס ווירפל

בית הכנסת שנהרס היה – לפי תחריט שנוי במחלוקת של אֶנְדְּרָאס ווירפל²⁷ – צמוד אל ביתו של הרב וראש הישיבה, ואת שני המבנים הקיפה חומה משותפת. בית הכנסת החדש עמד ברחוב הקרוי וונְדֶּרבֶּרג-גֶאסֶה²⁸ מִס' 6, ולצדה בנין הישיבה, עם חדר גדול ששימש כנראה למתן שיעורים.

בשנת ק"ח השתוללה באסיה מגיפה קשה וחדרה לאירופה הדרומית דרך הים התיכון. בהגיעה לאירופה לא פסחה כמעט על שום ארץ והפילה חלל כשליש עד מחצית מכלל אוכלוסיות אירופה ואסיה. בראשית שנת ק"ט באה לגרמניה 'המגיפה השחורה', כפי שכונתה, והשתוללה בה עד אמצע חורף שנת ק"י. הגרמנים היו מבוהלים מהיקפה המחריד של התמותה ומיהרו להאשים את היהודים בגרימת המגיפה, בכך שהרעילו את בארות מי השתיה. למרות קריאות האפיפור ואיסורו לרדוף את היהודים, בטענה שהמגיפה לא פסחה גם על בתי

²⁵ ר' קראוטהיימר, בתי כנסת בימי הביניים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 182, 206; M. Schwarz, Der Synagogensucher: Lebenserinnerungen zwischen Nürnberg und Palästina, Ergänzt um historische Beiträge von Katrin Bielefeldt, Nürnberg 2006, p. 11

²⁶ גייקובס ואשר, שם.

²⁷ יש המפקקים באמינותו של תחריט מאוחר זה ובשאר הפרטים של ווירפל. ראה, קראוטהיימר, שם, עמ' 182; A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, p. 20

²⁸ Wunderburggasse

היהודים והם שותים ממי אותן בארות, נמשכה ההסתה נגדם. לרעת היהודים נזקפה העובדה שבכמה מקומות היה סך נפגעי המגיפה היהודיים נמוך ממניינם בקרב הנוצרים. המסיתים הביאו הוכחה ממספרים אלה שהיהודים הם המרעילים את הבארות, והתעלמו מהקפדת היהודים על תנאי היגיינה משופרים יותר ובהתמסרותם הרבה לחוליהם, שצימצמו את מספר החללים בקרבם. לרועץ עמדו לכלל הקהילות הודאות שנשחטו בעינויים מפי מספר יהודים כאילו הם היו אלה שהרעילו את הבארות.

אוכלוסיית גרמניה סבלה מהמגיפה פחות מבכל ארץ אחרת, אף על פי כן ששו הגרמנים לקטול את היהודים. היו אזורים שהמגיפה לא הגיעה אליהם כלל או שהגיעתם לאחר הטבח, אף על פי כן טבחו בהם ללא רחמים. פרעות איומות אלה נודעו לדורות בתור 'גזירות ק"ט', ובהן הושמדו כשלושת רבעי יהודי גרמניה. רדיפות אלה היו הרות אסון ליהדות אשכנז והשפיעו עמוקות על התפתחותה.

טבח היהודים 'מרעילי הבארות' בכרוניקה של אֶנְגֶּלְהַרְדְּט מֵהֶזְלֶפֶד

בחודש כסליו ק"ט החלה השתוללות רצח נגד היהודים בערים שטוטגרט ואוגסבורג, ואחר שפקדה לאורך שנה תמימה קהילות רבות בגרמניה, הגיעה לבסוף לנירנברג. בעצם לא פגעה המגיפה השחורה באוכלוסיית נירנברג, אך שנאתם של תושבי העיר ליהודי המקום, שהיוו כעשירית מהאוכלוסיה בנירנברג, נבעה מקנאה ברכושם ותשוקה להשתלט עליו. האוירה בעיר היתה קשה, ורבים מבני הקהילה נמלטו הימנה. לשוא ניסתה המועצה להשתלט על המשכונות שבידי היהודים המלווים ברבית תוך הימנעות פגיעה בהם עצמם. זעם התושבים הלך וגאה.

בני העיר זינבו ביהודים שניסו לברוח, פגעו בהם ושדדו את רכושם. משפטי שדה נערכו ביהודים עם הוצאות להורג מיידיות. בכ"ג בכסליו שנת ק"י, יום מר ונמהר, עונו ונרצחו 562 יהודים, קרוב לשליש מבני הקהילה. רובם נגורו באכזריות אל גבעה שמחוץ לשערי העיר, אליה אספו בחפזון גזרי עצים לרוב, הציתו מדורת ענק, ובאכזריות חמה שאין דוגמתה העלו את מאות היהודים על המוקד לשרפם חיים. תופת ארורה זו כונתה לדראון עולם בפי בני המקום בשם 'גבעת היהודים' (Judenbühl).²⁹ בין ההרוגים היו שנים מרבני הקהילה: רבי מאיר ורבי אליעזר ב"ר אליקים הלוי.³⁰

בכל המאורעות האלה הועמדו היהודים בפני הפיתוי להציל את חייהם על ידי שמד, אך מלבד בודדים, מסרו אלפי יהודי גרמניה את נפשם על קידוש השם. המלך קרל הרביעי, שערב לבטחונם של היהודים בתמורה למיסים הכבדים ששילמו לו, ויתר למועצות הערים בהם התבצעו הרציחות על זכות קנינו על היהודים, בתמורה לסכומי כסף גבוהים שהללו התחייבו לשלם לו. העיר נירנברג הבטיחה למלך סכום של 800 גילדן (זהובים) בתמורה להפקרת היהודים.³¹ שרידי בני הקהילה שחייהם ניצלו, נמלטו מן העיר או גורשו הימנה, מהם שחשו את האדמה בוערת תחת רגליהם וברחו עוד לפני פרוץ המאורעות, ועמם כנראה חלק מבני הישיבה.³²

²⁹ בשנת תרט"ו לעת ביקורו של מלך באוואריה מאקס השני, נשתנה שם המקום מ'גבעת היהודים' ל'שדה מאקס' Maxfeld. היום משמש המקום הזה כפארק העירוני של נירנברג.

³⁰ נשמתן של צדיקים – ספר זכרון לדור אחרון כולל שמות יראי ה' וחשבי שמו הנהרגים והנשרפים בעיר נורנברג בשנת הק"ט לבריאת העולם, בעריכת ויליס הנרי לו, קאנטאבריגיא [=קיימברג] תרמ"א, עמ' 16-18; S. Salfeld, Das Martyrologium des Nuernberger Memorbuches, Berlin 1898, pp. 32-37; A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, pp. 30-33. וראה: מ' פרנק, קהלות אשכנז ובתי דיניהן, תל אביב תרצ"ח, עמ' 157.

³¹ מ' הנדל, תמונות מן העבר, תל אביב תשט"ו, עמ' 57-76; Germania Judaica, Band II, Von 1238 bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts, Tuebingen 1968, pp. 602-604

³² H. Barbeck, Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth, Nürnberg 1878, p. 35

שריפת היהודים בגזירות ק"ט בציור שנעשה זמן מה אחר האסון

התקומה השלישית

האוכלוסיה הנוצרית עם כל עוינותה את היהודים וקנאתה בהצלחתם הכלכלית, מטולטלת היתה בין אותה שנאת עולם לבין ההזדקקות הנמשכת ליכלתם הפיננסית של היהודים. שנה לאחר חורבן הקהילה היהודית בנִירְנֶבֶּרְג, החריף בעיר המחסור בכסף, והמועצה ביקשה את היתר המלך לאפשר את שובם של היהודים. בשנת קי"ב החלו יהודים לחזור לנִירְנֶבֶּרְג, אך נאלצו לבנות את בתיהם במגרשים חדשים שהוקצו להם בפרברי העיר. השטח הכולל בהם התאפשר להם לבנות את בתיהם, לא עלה על 200 X 240 מטרים.³³ למרות גידולה של הקהילה, נותרו מימדיה קטנים מבעבר, והגיעה רק לכדי כ-200 נפשות, עשירית מגדלה הקודם.³⁴

למרות מימדיו המצומקים של שטח הקהילה המשתקמת נשמע בה קול התורה, ולימודי בני הישיבה המחודשת התנהלו בבית הכנסת ובביתו של ראש הישיבה.³⁵ הישיבה שהתפתחה בשלישית בנִירְנֶבֶּרְג זכתה שבראשותה עמדו גדולי עולם. תפקידו של ראש ישיבה ואב"ד בנִירְנֶבֶּרְג היה אז "לנהוג נשיאתו ברמים, הן

³³ O. Bender, Die Entwicklung der fränkischen Industriestadt Fürth im 19. Jahrhundert (1800-1914) Dissertation, Bamberg, Universität Bamberg, Geschichts- und Geowissenschaften, 1999, p. 100

³⁴ A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, p. 42

³⁵ Germania Judaica, Band III, 1350-1519, 2. Teilband, אי מילר, שם, עמ' 80; Tuebingen 1995, pp. 1007, 1026

לקבוע ישיבה לעצמו, הן ליתן גיטין וחליצות ולמורה הוראות, ולברך ברכת אירוסין ונישואין.³⁶ במהלך כל התקופה הזו, לא היתה הפרדה בין תפקיד הרב של קהילת גִּינְנֶבֶּרְג לבין תפקידו לעמוד בראשות הישיבה בה.³⁷ בעת ההיא לא היה מקובל לשלם לחכמים משכורת מקופת הקהילה, ולא פטרום מתשלום מיסים לקהילה, גם אם הוכר מעמדם מחמת גודל ידיעתם בתורה "לנהוג נשיאותם ברמים". רבנות קהילה ממוסדת, עם כתבי רבנות והתחייבויות הדדיות בין הרב לבין הקהילה, לא היתה קיימת אז בכלל, אף לא בגִּינְנֶבֶּרְג, ולכן נוצר פתח לתיפקודם של שני רבנים ויותר בקהילה אחת, שכל אחד מהם השפיע על רוחניותה של הקהילה, במתן שיעורים והוראת הלכה וקיום דיני תורה, לפי צרכי הציבור והדרישה להם מצד יחידים או רבים בתוך הקהילה.³⁸

חכם שמסוגל "לקבוע ישיבה", זכאי היה למעמד של רב קהילה עם כל ההשלכות הנובעות מהמעמד. בתקופה זו כל רב עיר היה גם מרביץ תורה וראש ישיבה, אף אם מספר התלמידים בכל ישיבה כזו היה קטן מאוד ביחס למושגי זמננו.³⁹ מספר היהודים הכולל בקהילות אשכנז היה מצומצם, וביותר אחרי גזירות גדולות של טבח וגירוש. פיזור התלמידים בערים רבות, הצמיח איפוא ישיבות מקומיות בעלות היקף תלמידים מוגבל.

הרב היה דואג לקיומם הכלכלי של תלמידיו שבאו מערים אחרות. רובם התגוררו בתוך ביתו, כשלאחזקתם הסתייע בתרומות של בני הקהילה. לרשות הקהילה בנירנברג עמדו לא יותר מחמשה עשר בתי מגורים, והצפיפות בהם רבה, שכן הרשויות אסרו על בניית בתי יהודים נוספים.⁴⁰ למרות שהתלמידים התפללו בדרך כלל יחד עם רבם בבית מגוריו, התערו למדי בחיי הקהילה. רבני הדורות ההם היו משתפים את תלמידיהם בשאלות הלכתיות שזרמו אליהם תדיר, וכך זכו התלמידים לשימוש קבוע, "שגדולה שמושה יותר מלמודה".⁴¹ הגישה ההלכתית ללימוד הגמרא, היסוד של "אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא",⁴² היה מאבני היסוד של לימוד הישיבות בימים ההם.⁴³

³⁶ שו"ת מהר"י ווייל, סי' קנ"א; תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' י"ד.

³⁷ רי"א דינרי, חכמי אשכנז בשלהי ימי הביניים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 60.

³⁸ י"י יובל, חכמים בדורם, ירושלים תשמ"ט, עמ' 41-42.

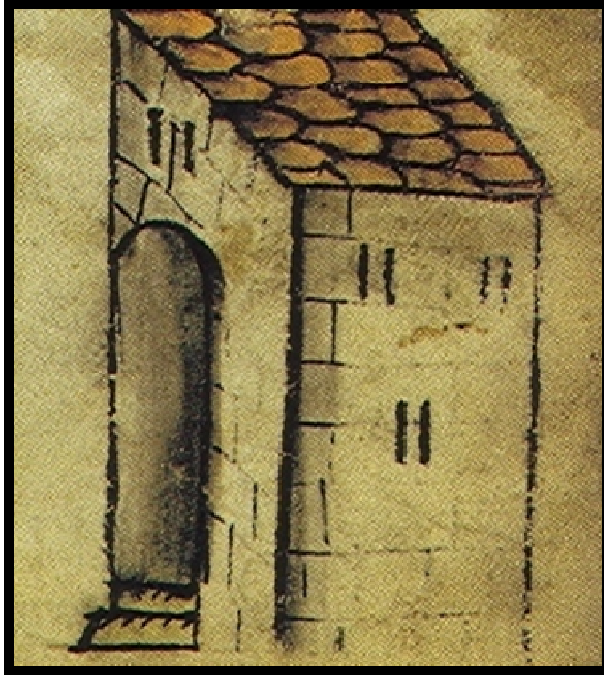
³⁹ הישיבה הגדולה ביותר באשכנז בימי מהר"ל, היתה זו שניהל במגנצא, ועליה נאמר בספר מהר"ל, מהד' מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' תרכב, כי היו "בבית הישיבה... יותר מחמישים בחורים". השוה, ר"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, ח"ב, ירושלים תש"ס, עמ' 213; ר' פלדחי וע' אטקס (עורכים), חינוך והיסטוריה – הקשרים תרבותיים ופוליטיים, ירושלים תשנ"ט, עמ' 79.

⁴⁰ מ' טוך, 'קהילת נירנברג בשנת 1489 – מבנה חברתי ודימוגרפי', ציון, שנה מה, תש"ס, עמ' 65-66.

⁴¹ ברכות ז ע"ב.

⁴² יומא כו ע"א.

⁴³ ר"מ ברויאר, רבנות אשכנז בימי הביניים, ירושלים תשל"ו, עמ' 14-15.

כניסה לבנין של ישיבה – ציור בהגדת נירנברג השניה, ר"ן בערך

היות והעיר נִיִרְנֶבֶרְג היתה מקום תורה חשוב שעורר ענין על המתרחש והנהוג בו,⁴⁴ פקדו אותה חכמים ממקומות שונים ובה נשאו ונתנו ביניהם רבות בהלכה.⁴⁵ מרכזיותה בחיי יהדות אשכנז הפכה את קהילת נִיִרְנֶבֶרְג למוקד אסיפות גדולי תורה בהן נתקנו תקנות שונות, שפשטו בקהילות אשכנז ונתמכו בידי גדולי הדור.⁴⁶

⁴⁴ שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' ס'; שו"ת מהרי"י ווייל, סי' כ"ה, מ"ט, צ"ז, קט"ו; תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' י"ד, קע"ה; שו"ת מהרי"ק, סי' קס"ט; שו"ת מהר"ם מינץ, סי' ס"ח; רי"ל קירכוס, מנהגות וורמייזא, ירושלים תשמ"ז, מבוא של ר"מ פלס, עמ' 18; רי"א דינרי, חכמי אשכנז בשלהי ימי הביניים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 63.

⁴⁵ כת"י המובא בהערות לשו"ת מהרי"ל החדשות סימן מו, הע' 1: "בהיות מה"ר אברהם כהן מהל"א שי' עמנו בנורנבערק בחדש מרחשון שנת קצא"ל (קצ"א לפרט) וקדשו הלבנה, ושמעתי ממנו שהי' מקובל ממה"ר הלל ז"ל מארפורט שלא לקדש הלבנה בתוך הבית".

⁴⁶ הגהות מיימוניות, ה' אישות, פי"ד אות ל'; שו"ת מהרי"י ווייל, סי' ק"א, קט"ו, קמ"ז, קס"ג; שו"ת מהרי"ק, סי' ד'; רבינו זליקמן בינגא, ידן סמיכה', בתוך: קובץ תורני יזכור לאברהם, חולון תשנ"ט, עמ' רנ. ואין נראים דברי החוקרים שנערכה שם רק אסיפה אחת בשנת קצ"ה או קפ"ח. עי' ר"מ פלס, יחסי מהרי"ל ותלמידיו והשפעתם על הפסיקה האשכנזית לאור מקורות חדשים, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן תשנ"ט, עמ' 125.

כדי לקיים את עצת חכמים: ⁴⁷ "הוי גולה למקום תורה", היו בתקופה זו כמה מבני נִיְרְנֶבְרֶג שלמדו תורה בישיבות אחרות בגרמניה, ביניהן ישיבת רוֹטְנֶבְרֶג. בשנת קמ"ב הטיל רבי מְנַדֵּל אב"ד ור"מ רוֹטְנֶבְרֶג חרם על אחד מיהודי נִיְרְנֶבְרֶג בעקבות מעשה כלשהו, ואז התערבה בפרשה זו מועצת העיר נִיְרְנֶבְרֶג, ואסרה על יהודי העיר לשלוח את בניהם לישיבתו של ר' מְנַדֵּל ברוֹטְנֶבְרֶג, ואף הכריחה להחזיר את כל התלמידים מבני נִיְרְנֶבְרֶג שכבר למדו בה. הם הוזהרו שיאבדו את זכות המגורים בנִיְרְנֶבְרֶג אם יקיימו קשר כלשהו עם רבה של רוֹטְנֶבְרֶג. ⁴⁸

ואז קם בנירנברג בית מדרש נוסף לצדה של הישיבה הראשית. באותה שנה אישרה מועצת העיר לתלמיד חכם צעיר בשם רבי קְאֹפְמָן, חתנו של אחד מעשירי העיר, את פתיחתו של מוסד תורני פרטי, עם היתר לקליטת שנים עשר תלמידים הבאים מחוץ לנִיְרְנֶבְרֶג. ⁴⁹ חברי המועצה הנוצרים היו כופים את דעותיהם בעניני הקהילה היהודית בנִיְרְנֶבְרֶג, וכמעט כל צעד חשוב של הקהילה נזקק להסכמתם. ⁵⁰ לזמן מה ניהל את הישיבה הותיקה רבי מאיר הלוי מפרנקפורט, שחי בנִיְרְנֶבְרֶג בין השנים קמ"ג-קמ"ה ושימש בה ברבנות. ⁵¹ רשויות העיר התירו לו רשמית לקלוט בישיבתו תלמידים בני ערים אחרות. ⁵²

ההצלחה הכלכלית של יהודי נִיְרְנֶבְרֶג באותם ימים, היתה לצנינים בעיני שכניהם. שוב לטשו הללו עין על ממונם של ישראל. כל יהודי העיר נכלאו בשנת קמ"ה, ושחררו רק לאחר ששילמו כופר נפש בסך 60,000 זהובים. מעתה ואילך נגזרו עליהם גזירות כלכליות חמורות, כגון שנאסר עליהם למכור את רכושם, ועם מות אחד מהם התחלקו בנכסיו אוצר המלך וקופת העיר. למרות כל הדיכויים הללו, הצליחו בני הקהילה להקים לעצמם בית כנסת חדש.

אין בידינו מידע על התנהלותה של הישיבה בשנים הללו, אך מקורות מן התקופה מוסרים על רבי לוי ב"ר יהודה לֵיב, רב בפֶּלְקֶרְמַרְקֶט, שהתגורר בנִיְרְנֶבְרֶג בין השנים קמ"ז-קנ"ב ואולי הרביץ בה תורה. ⁵³

⁴⁷ אבות פ"ד מ"ד.

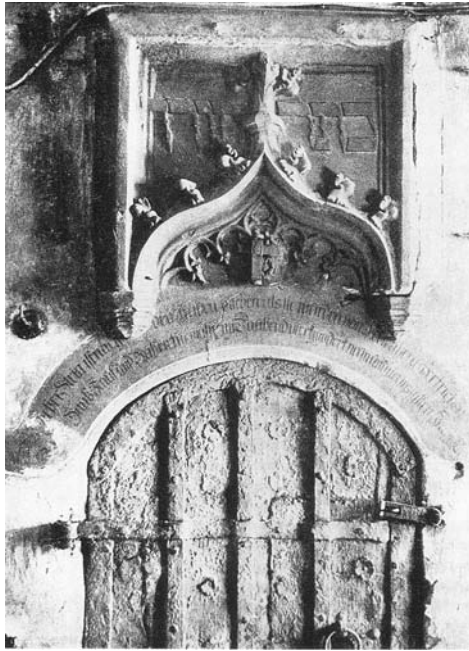
⁴⁸ גרמניה יודאיקה, III, עמ' 1013-1014; König Ruprecht von der Pfalz in seinen Beziehungen zu den Juden: Ungedruckte Königsurkunden nebst ergänzenden Aktenstücken, bearb. und erläutert von Moritz Stern, Kiel 1898, pp. 231; A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, p. 77

⁴⁹ König Ruprecht von der Pfalz in seinen Beziehungen zu den Juden: Ungedruckte Königsurkunden nebst ergänzenden Aktenstücken, bearb. und erläutert von Moritz Stern, Kiel 1898, p. 30; גרמניה יודאיקה, III, עמ' 1026, הע' 96.

⁵⁰ A. Würfel, Historische Nachrichten von der Judengemeinde in der Reichsstadt Nürnberg, Nürnberg, 1755, pp. 25-26, 32, 43, 68

⁵¹ ר"י פריימאן, מבוא לספר לקט יושר, י"ד, ברלין תרס"ד, עמ' XLI.

⁵² König Ruprecht von der Pfalz in seinen Beziehungen zu den Juden: Ungedruckte Königsurkunden nebst ergänzenden Aktenstücken, bearb. und erläutert von Moritz Stern, Kiel 1898, p. 32

'כתר תורה' – הכיתוב שנחקק מעל ארון הקודש בבית הכנסת בנירנברג בו השתכנה הישיבה

המחלוקת ששיתקה את הישיבה

ידיעות ברורות יותר יש על רבי קופלמן ב"ר זקליון ממגנצא שישב בנירנברג משנת קנ"ו, ואולי עוד לפני כן, ומילא בה תפקידי רבנות. חילוקי דעות שנתעוררו בינו לבין רבי ישראל שהרביץ תורה בישיבה, גרמו בשנת קס"ג לפילוג בקהילה שהיתה לשני מחנות שהתייצבו כל אחד מאחורי הרב המועדף עליו.

פרנסים בקהילות אשכנז היו מתחלפים בתפקידיהם לסירוגין, כל פרנס היה משמש בתפקידו זמן מוגבל, וחוזר חלילה,⁵⁴ לא כן הרב של הקהילה, שתפקידו היה קבוע ללא חילופין. מצב זה היה מקובל גם בנירנברג.⁵⁵ אולם במקרה הזה, בית דין של בוררים בסיוע מועצת העיר, השיג פשרה, לפיה יתחלפו שני הרבנים לסירוגין באמירת השיעור היומי, וכל אחד מהם ימסור את השיעור שלו ביום אחר מימות השבוע, היינו זה יום אחד וזה יום שאחריו, ורשות נתונה לתלמידים

⁵³ Germania Judaica, Band III, 1350-1519, 2. Teilband, Tuebingen 1995, p. 1018

⁵⁴ מנהגים דק"ק וורמיישא לר"י שמש, ח"א, ירושלים תשמ"ח, סי' ס"ה-ס"ו.

⁵⁵ A. Würfel, Historische Nachrichten von der Juden-Gemeinde, welche ehehin in der Reichsstadt Nürnberg angericht gewesen, aber Ao. 1499 ausgeschaffet worden, Nürnberg 1755, p. 66

לשמוע תורה מפי האחד או מפי השני או מפי שניהם גם יחד.⁵⁶ כך שב השלום לזמן מה לשרור בישיבה. על מצב זה העיד מהר"י ווייל: "ראינו בדורותינו בכמה מקומות שהיו דרים שם שני רבנים, ולא שמענו שהיה לזה חזקה יותר מזה... בנרנבערק היה מה"ר ישראל ומה"ר קופילמן ז"ל".⁵⁷

ציור דמות שני ראשי ישיבה – הגדת נירנברג השניה, שנת ר"ן בערך

בשנת קס"ו נולדה היזמה לפצל את הישיבה לשנים ולהקים בית מדרש נוסף, כך יוכל כל ראש ישיבה לנהל את שיעוריו בנפרד, והשלום ישכון בישיבה. בקשה הוגשה לשלטונות ובה הפצרה להתיר זאת גם משום הגידול בקהילה וחוסר מקום מרווח בבית הכנסת למתפללים הרבים כולל תלמידי הישיבה.⁵⁸ השלטונות נענו בסירוב. עם זאת התירו לאורחים יהודיים בעיר לפתוח בית תפילה זמני לתפילות הרגלים. אל בִּירְנֶבֶּרְג היו מגיעים אורחים רבים בעיקר לחג הסוכות, והרשויות הקפידו מאוד לפקח על כל הבאים ולעתים להנפיק להם רשיונות שהייה

⁵⁶ ווירפל, שם, עמ' 57, 59, 139.

⁵⁷ שו"ת מהר"י ווייל, סי' קנ"א; תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' י"ד.

⁵⁸ Joseph Jacobs & Schulim Ochser, 'Nuremberg', The Jewish Encyclopedia, p. 359

מיוחדים.⁵⁹ למרות התרחבות זו בחיי הקהילה, לא הסכימה מועצת העיר נִירְנֶבֶרְג לְקִיּוּמָה של ישיבה נוספת ואסרה זאת בצו הבא:

הרינו מודיעים בזה בשם המועצה וזקני העיר, שלא יהיה כאן בְּנִירְנֶבֶרְג בית ספר יהודי נוסף, וכל יהודי שלא יציית לכך, ישלם על כל שבוע בו הוא עובר על הפקודה, כל אחד מהם בפני עצמו, סך 10 זהובים. להוציא אותם יהודים שהם תושבים פה שמאפשרים לבניהם ללמוד בתוך בתיהם, כפי שהיה נהוג מאז ומקדם. ועליהם להורות לראש הישיבה שלהם [רבי קוֹפֶלְמָן] לעזוב את המקום ולשלחו מכאן.⁶⁰

ראש ישיבה יושב לבדו בעת הלימוד, הגדת נירנברג השנייה ר"ן בערך

הקונפליקט בין שני ראשי הישיבה הביא להתערבות המלך רוֹפֶרְכְט, שהוציא פקודה בכ"ה באייר קס"ז, לפיה חייבת קהילת נִירְנֶבֶרְג לקבל על עצמה את מרותו של רבי ישראל בתור רב הקהילה. הוא נימק את התערבותו בחייה הפנימיים של הקהילה בתואנה שהיהודים סובלים מאת אלה "המתיימרים בשם הרבנות", ומעיקים עליהם במיסים פנימיים, איסורים וחרמות על הסרבנים, עד שרבים מיהודי נִירְנֶבֶרְג עקרו הימנה, וקופת הממלכה נתמעטה מחוסר תשלום ארנונות

⁵⁹ A. Müller, Geschichte der Juden in Nürnberg, Nürnberg 1968, p. 80; G. H. Seidl, 'Vom Laubross und Zedernapfel: Hitorisches aus Nürnberg und Fürth zu Sukkoth', in: Israelitische Kultusgemeinde Fürth - Körperschaft des öffentlichen Rechts, Nachrichten für den jüdischen Bürger Fürths, September 1989, p. 37

⁶⁰ לשון הפקודה, כפי שהובאה אצל ווירפל, שם, עמ' 139.

ומיסים. כדי לשנות מצב זה שפגע בהכנסותיו, פקד רופֿרֿקֿט על הקהילה לקבל עליה את רבנותו של רבי ישראל, ולקיים את כל הוראותיו ודרישותיו של הרב. התערבות המלך נתקבלה בסלידה בקהילה היהודית. חבריה לא צייתו לפקודתו, ובשל כך קנס המלך רופֿרֿקֿט את היהודים, בכ"ב בכסליו קס"ח, בסך עשרים ליטות זהב.⁶¹

אירועים אלה הובילו לסגירת הישיבה על פי דרישת מועצת העיר בייז באלול אותה שנה. אמנם, יהודים שהיו אזרחי העיר הורשו להחזיק מורה פרטי לילדיהם כל אחד בביתו.⁶² בעקבות הסגירה עבר רבי ישראל לרוֹטֿנְבֿורְג ונתמנה שם לראש הישיבה, ואילו רבי קופֿלְמָן התיישב בשנת קס"ט באוגֿסְבוֹרְג וחזר לנירְנְבֿורְג בשנה שאחריה. אולם בשל ספיחי המחלוקת נאלץ לעקור למגֿנְצָא, בה הצטרף לבית דינו של רבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (-קפ"ז).⁶³

תקופת מהרז"ך ומהר"י ווייל

הצמאון לתורה בנירְנְבֿורְג גבר על כל הקשיים. "שבע יפול צדיק, וקס".⁶⁴ עד מהרה קמה הישיבה שוב, כשבראשה גדולי ישראל מובהקים. בשנת קע"ד דרש המלך זיגיסמונד מיהודי נירְנְבֿורְג סך מופרז של 42,000 פֿלוֹרִינִים (זהובים) לוועידת הכנסיה בקונֿסְטַנְצָה, אך מועצת העיר, מתוך דאגה להכנסותיה, מנעה תביעה כספית זו. היא גם הביאה לביטול הצו שאסר על היהודים לעסוק בריבית, ואף לא הקפידה שיהודי העיר ישאו על בגדיהם אות קלון. זכות ישיבה בנירְנְבֿורְג ניתנה אז רק לבעל משפחה ותמורת תשלום נכבד ושבעת נאמנות. יצאו מכלל זה תלמידי הישיבה, שיכלו לגור בבתי היהודים.⁶⁵ בית המדרש של לומדי התורה נקבע בביתו של ר' יצחק מִשְׁסֶלֶץ, שהיה בו אולם נרחב.⁶⁶

ליהודי נירְנְבֿורְג ניתן כתב חסות בשנת קע"ו על ידי המלך זיגיסמונד. לבני הקהילה הותר שוב להקים בית דין משלהם, ולילדיהם ניתנה הגנת השלטונות מפני שמד בכפייה.⁶⁷

⁶¹ M. Wiener, Regesten zur Geschichte der Juden in Deutschland während des Mittelalters, Hannover 1862, pp. 65, 71-76, 254; מ' גידעמאן, התורה והחיים בארצות

המערב בימי הביניים, ח"ג, ווארשא תרנ"ט, עמ' 24-26.

⁶² ב"צ אופיר (עורך), פנקס הקהילות: גרמניה באוואריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 321.

⁶³ גרמניה יודאיקה, III, עמ' 1016, 1018.

⁶⁴ משלי כד, טז.

⁶⁵ ד' ויינרוב, 'נירנברג, יהודים, א"ע, כה, ירושלים תשל"ד, עמ' 201.

⁶⁶ A. Würfel, Historische Nachrichten von der Juden-Gemeinde, welche ehemals in der Reichsstadt Nürnberg angerichtet gewesen, aber Ao. 1499 ausgeschaffet worden, Nürnberg 1755, p. 56.

⁶⁷ ב"צ אופיר (עורך), פנקס הקהילות: גרמניה באוואריה, ירושלים תשל"ג, עמ' 320.

רבי שלמה זלמן כהן מפנינך המכונה מהר"ז כ"ץ או מהרז"ך 'בעל היריעה', היה מנעוריו בן העיר נירנברג וחכמיה. בשנת קע"ז כבר שימש כאב"ד ועמד בראש הישיבה בנירנברג עד לפטירתו בשנת ר"ד. בצעירותו סבל מהרז"ך ממצוקה כלכלית, וביקש את הקהילה שתפטור אותו מעול תשלום מיסים, אך זו לא נענתה לבקשתו. במצוקתו פנה לעזרת גדול הדור רבי יוחנן טריויש, שישפיע על ועד הקהילה להיענות לבקשתו. "מהר"ז כ"ץ ז"ל בנורנברק כתב למה"ר יוחנן והפציר בו, שיכתוב לקהל נורנברק, שיפטרו אותו מ'עולים', והשיב לו, שגם הוא צריך ליתן 'עולים' בקמרון,⁶⁸ מקום דירתו".⁶⁹

מצב זה בו רבנים ומרביצי תורה לא קיבלו פטור ממיסים, תלה רבי יוחנן בשתי סיבות, אותן מנה במכתבו אל מהרז"ך בו ציין את הצלחתו בהרבצת תורה:

לאהבתך ושמעך הטוב בחפץ להגדיל תורה, ולמלאכת שמים וחבוב לבריות כתבתי שורותי לקהלך ק"ק נורנברק. גם כי תדע, לפי שנראה לי, בכל מקום תורה חוגרת שק, ובעלי בתים שונאים לומדים ואהבו מות, [א.] או לסבת קצת לומדים משניאיה, משתמשים בתגא אף על פי שאינם צריכים ולא נערכים, וחוטא אחד יאבד טובה הרבה; [ב.] או בסבת שנאת לומדי תורה ודרכיה לא יחפצו.⁷⁰

הוא גילה לו כי גם בדוכסות סבויה במזרח צרפת, בה ישב ר' יוחנן עצמו, אין מספיק אהדה ללומדי התורה: "ואם גליתי גם אני למרחקים את מרורי ואשר אני סובל ממרד עמי ארץ אכזריים לא ירחמו, אבן מקיר תזעק ואשים בפי מחסום בכל כחיי". זוהי איפוא תופעה נפוצה, לא יחודית לנירנברג, מעין שאמרו חכמים: "גדולה שנאה ששונאין עמי הארץ לתלמיד חכם, יותר משנאה ששונאין אומות העולם את ישראל".⁷¹

שריפת רחוב היהודים בשנת קפ"ב דילדלה את כוח הקהילה אך לא קטעה את תיפקוד הישיבה.⁷² ברם, אפשרות לימודים בישיבה אחר הנישואים הוקשתה מאוד, אף לתלמידי הישיבה שהוריהם היו תושבי העיר. בתקנות העיר נירנברג נכלל סעיף שהגביל את היתר שהייתו של זוג צעיר אחר נישואיו לחודש ימים בלבד. על כל יום נוסף של התמהמהות בעיר, הוטל קנס בסך זהוב. חמור עוד יותר

⁶⁸ העיר Chambéry

⁶⁹ ר"י בוקסבוים, 'הלכות ומנהגים לרבינו יעקב וויל', ספר הזכרון למרן ר' חיים שמואלביץ, ירושלים תש"ס, עמ' שי-שיא.

⁷⁰ כתיי אוקספורד, הונט. 221. קטלוג נויבאואר, מס' 820, דף 332-333א. מובא אצל י"י יובל, חכמים בדורם, ירושלים תשמ"ט, עמ' 40.

⁷¹ פסחים מט ע"ב.

⁷² גרמניה יודאיקה, III, עמ' 1014.

היה מצבו של תלמיד ישיבה שאביו או חמיו אינם מבני העיר, אזי הוגבלה שהייתו בִּירְנֶבֶּרְג אחר הנישואים, לשבועיים בלבד.

יהודי בנירנברג מביא יין לשבת – תחריט בספרו של ווירפל

בשנת ק"ץ ייצג מהרז"ך את יהודי בִּירְנֶבֶּרְג בפני מועצת הקיסר בִּשְׁטְרֶאוּבִּינְג, ושוב בשנת קצ"ד בעיר פֶּזֶל. בבזל נפגש עם כמה מגדולי הדור, ביניהם מהר"י ווייל ששימש אז כנציג קהילת אֶוֶקְסְבוּרְג.⁷³ למרות שפגישה זו היתה יוזמתו של הקיסר במטרה לסחוט מנציגי הקהילות מס הכתרה מוגדל, ניצלו הרבנים את המפגש לדיונים הלכתיים.⁷⁴

הנהגתו הרוחנית של רבי זְלַמֶן כהן בִּירְנֶבֶּרְג הטביעה את חותמה על בני הדור, וחכמי דורו הירבו לצטט את דבריו ופסקיו.⁷⁵ מופלגי הדור, כמו רבי ישראל מִפְּרֹנָא (ק"ס-ר"ס), באו אליו ליטול הימנו סמיכה.⁷⁶

⁷³ Germania Judaica, Band III, 1350-1519, 2. Teilband, Tuebingen 1995, p. 1020

⁷⁴ "שמעתי ממהרז"ך, בהיותו בעיר 'בזלא' אצל הקיסר שנת קצ"ד [פרט], והיו שם הרבה רבנים ולומדים, ומצאו כתוב בספר אחד, שאם אירע פדיון הבן בחול המועד, שפודה [האב את] הבן ואין עושה סעודה כמו שרגילים לעשות, לפי שהוא סעודת שמחה... וכיון דסעודה זו (הרי) [הוי] שמחה – אין מערבין שמחה בשמחה". כתב יד אוקספורד, הונט. 221, קטלוג נויבאוואר, מס' 820, דף 95א. מובא בחכמים בדורם, עמ' 23-24.

⁷⁵ שו"ת מהרי"ל, סי' קכ"ט; שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' קפ"ב, קפ"ט; שו"ת מהרי"י ווייל, סי' כ"ה, קכ"ו, קס"ג, קע"ב; שו"ת מהרי"ק, סי' קס"ג; לקט יושר, יו"ד, עמ' 64; שו"ת מהר"ם מינץ, סי' ג'; שו"ת מהר"י ברונא, סי' ס"ו, קצ"ד-קצ"ה, רכ"ה.

פעילותו כראש ישיבה זכתה להערכה רבה, ורבי יעקב מולין הלוי מהרי"ל (קפ"ז) במכתבו אליו פתח בהבעת התקווה כי "כס ישיבתך יכון לעד".⁷⁷ רבי ישראל איסרלין בעל 'תרומת הדשן' (ק"ן-ר"ך) התבטא בכבוד כלפי מהרז"ך, משום "תורתך, וישיבתך וכל הנלוים אליך",⁷⁸ וציטט מתורת "מהרז"ך שהגיד לבחורים".⁷⁹ באחת מתשובותיו הזכיר "הרבה בחורי חמד" מתלמידי ישיבתו שהשתתפו במעמד נתינת גט,⁸⁰ וזה מרמז משהו על היקף ישיבתו ומספר תלמידיו שהיה כנראה גדול לפי מושגי התקופה.⁸¹

בין החכמים של נירנברג בתקופה זו נזכר גם רבי לוי כ"ץ.⁸² בבית דין בנירנברג עם מהרז"ך ישב רבי יוסף בין השנים קצ"ה-קצ"ט,⁸³ וכן רבי מנחם מנכין.⁸⁴ חיפוש האמת בבירור ההלכה ואהבת התורה הגדולה שהיתה למהרז"ך עשו רושם ניכר על תלמידי ישיבת נירנברג, ויוכיח על כך המעשה הבא שפורסם כעבור דורות על ידי רבי שלמה לוריא המהרש"ל (ר"ע?-שלי"ד):

בנורנבערג מהר"ז כהן ז"ל ומהר"ר יעקב ווייל ז"ל ומהר"ר יוסלין ז"ל, כולם נתעסקו שלשה ימים על ספיקות היודין [בכתיב השמות בגיטין]... עד לסוף מצא מהר"ז ראייה לשני יודין, ורקד לבית החורף בשמחתו.⁸⁵

אווירת הלימוד בישיבת נירנברג התעצמה מכח נוכחותו של אחד האישים המזהירים ביותר בתקופה, הוא רבי יעקב ווייל המהרי"ו, שאחר לימודיו בישיבת מהרי"ל במגנצא, התחתן בנירנברג בשנת קע"ז,⁸⁶ וישב בה, אולי לסירוגין, עד שנת קפ"ט. מתוך ידידות עמד בקשרי תורה הדוקים עם מהרז"ך,⁸⁷ ובנירנברג ישב עמו

⁷⁶ תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' קכ"ח.

⁷⁷ שו"ת מהרי"ל, סי' ק'.

⁷⁸ ר"י סך, 'ישאלת רבינו ישראל איסרלין', מוריה, גליון י-יא, תשל"ו, עמ' ט.

⁷⁹ תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' קי"ג.

⁸⁰ ר"י לנגה, 'ר' מאיר מפדואה כעורך סדר גיטין וחליצה של מהר"י מינץ', ספר זכרון לדיסני, טורינו 1969, עמ' ע.

⁸¹ ראה ר"מ פלס, יחסי מהרי"ל ותלמידיו והשפעתם על הפסיקה האשכנזית לאור מקורות חדשים, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, רמת גן תשנ"ט.

⁸² שו"ת מהרי"ל, סי' קפ"ג.

⁸³ שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' ע"ב; Germania Judaica, Band III, 1350-1519, 2. Teilband, Tuebingen 1995, p. 1017

⁸⁴ שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' קפ"ב; כתב יד אוקספורד, הונט. 221, קטלוג נויבאואר, מס' 820 (על פי י"י יובל, חכמים בדורם, ירושלים תשמ"ט, עמ' 38).

⁸⁵ ים של שלמה, גיטין, פ"ד סימן כ"ט.

⁸⁶ שו"ת מהרי"ו ווייל, סי' ע"ט (ב). וראה חכמים בדורם, עמ' 36.

⁸⁷ שו"ת מהרי"ו ווייל, סי' א-ג, כ"ה, נ"ב, ע"ג-ע"ד, קי"ט, קכ"י; F. Strassburger, 'Zur Geschichte der Juden von Ulm nach Resp. 147 des Jacob Weil', Festschrift zum 70. Geburtstag – T. Kroner, Breslau 1917, pp. 224-236

בבית דין לדון ולהורות.⁸⁸ מהר"י ווייל מסר שמהר"ל פסק שמותר לו לפתוח ישיבה משלו בנִינְבֶּרְג, למרות שמהר"ך כבר עמד בקהילה זו בראש ישיבה ותיקה יותר: "לי התיר מהר"י מולין ז"ל להושיב ישיבה לבד בנורנבערק, אף על פי שהיה מהר"ז כ"ץ ז"ל לשם כמה ימים ושנים קודם שבאתי לשם, אבל לא רציתי לקבל עליו".⁸⁹ למרות זאת אין ספק שתלמידי הישיבה בנִינְבֶּרְג התבשמו מתורתו, ואף אם לא פתח ישיבה משלו, רגיל היה לשאת בנִינְבֶּרְג שיעורי תורה והלכה.⁹⁰

בתי היהודים בנירנברג
פרגמנט מתחריט ב'כרוניקה העולמית' של שדלס שהופיעה בשנת רנ"ג

מנִינְבֶּרְג עבר מהר"י ווייל לאוגסבורג ובשנותיו האחרונות ישב באֶפְפֹּרְט, אך יתכן שהוא קבור בנִינְבֶּרְג.⁹¹ תקופת פעילותו בנִינְבֶּרְג היתה פוריה במיוחד.⁹²

⁸⁸ שו"ת מהר"ל החדשות, סי' ע"ב (אות ד'), קפ"ב (אות ד'); שו"ת מהר"י ווייל, סי' קכ"ו, קמ"ז, קס"ג; ר"י סך, 'הלכות יין נסך לחכמי אשכנז', מוריה גליון ח, תשל"ח, עמ' ג-ד; כתב יד אוקספורד, הונט. 221, קטלוג נויבאואר, מס' 820, דפים 5ב, 38א, 39א, 58א, 72א (ע"פ חכמים בדורם, עמ' 37).

⁸⁹ שו"ת מהר"י ווייל, סי' קנ"א, תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' י"ד.
⁹⁰ כתב יד אוקספורד, הונט. 221, קטלוג נויבאואר, מס' 820, דף 58 (ע"פ חכמים בדורם, עמ' 38 הע' 87).

⁹¹ Germania Judaica, Band III, 1350-1519, 2. Teilband, Tuebingen 1995, p. 1017

בגין גדולתו בקביעת ההלכה הוכר כעמוד ההוראה וחכמי הדור פנו אליו בשאלותיהם. הכרעותיו בהלכה נתקבלו על ידי הפוסקים. לפרסום רב זכו הלכות שחיטה ובדיקה שלו. בין תלמידיו היה רבי ישראל מפּרונא.

השפעתו חרגה הרבה מעבר למקומו וזמנו, ומעמדו כאחד מעמודי ההלכה הפסוקה לדורות נזכר על ידי גדולי הרבנים, שהגדירוהו כעין שותף של מהרי"ל: "מהרי"ו ומהרי"ל, שהמה יסדו מנהג אשכנז",⁹³ "הגאונים שהרביצו תורה בישראל, כגון מהרי"ל ומהרי"ו, הם קבעו לדורות כל החומרות ומנהגים אשר אנן בני אשכנזים נגררים אחריהם",⁹⁴ "מנהג באשכנז אחר מהרי"ל ומהרי"ו, שרוב מנהגי אשכנז מיוסדים עליהם... ורוב מנהגי דידן מיוסדים על ידם".⁹⁵ חיבור הלכות שחיטה ובדיקה של מהרי"ו ונייל היה לאבן פינה של הלכות אלה אצל כל הפוסקים האשכנזים, ואף בפולין חויבו השוחטים ללמוד אותו ועל פיו היו נבחנים.⁹⁶ לקובץ תשובות מהרי"ו ונייל נועד מקום חשוב ביותר בין ספרי הפוסקים, וגאונותו זכתה להערצה נלהבת.⁹⁷ כפי שהגדירו רבי בנימין ב"ר מאיר הלוי אשכנזי בעל 'מעגלי צדק' (-ש"י-), הרי "הרב כמהרי"ו ויילא זלה"ה... היה מגדולי רבני אשכנז אשר היו בימים ההם... ועל פיו יורו הוראות בכל תפוצות קהלות אשכנזים, מימי עולם ומשנים קדמוניות... וכדאי הוא כמהרי"ר יעקב וניילא זלה"ה לסמוך עליו בכל מקום ובכל זמן".⁹⁸

חכמים חשובים היו מצויים בנירנברג תדיר. רבי אברהם ב"ר אליהו כ"ץ אב"ד הא"ה, שהה לעתים בנירנברג, סביב שנת ק"ץ.⁹⁹ רבי אליעזר לינר ב"ר נתן אֶיגֶר היה חבר בית הדין בנירנברג, ועקר לפמברג בשנת קצ"ב.¹⁰⁰

⁹² שו"ת מהרי"ל החדשות, סי' קפ"ב; שו"ת מהרי"ו וייל, סי' כ"ה, ע"ט, ק"א, קט"ו, קכ"ו, קל"ט.

⁹³ שו"ת ר' ידידיה טיאה וייל, אה"ע, סי' מ"ח. וכן שם סי' מ"ט: "כי אנו נגררין אחרי מיסדי מנהגי אשכנז, מהרי"ל וזקני מהרי"ו".

⁹⁴ שו"ת תורת נתנאל, סי' ה'. השוה שו"ת מקום שמואל, אלטונא תצ"ח, ח"א, סי' פ': "מהרי"ל הגדול שבהאחרונים". שם, סי' פ"ב (דף פט טור ג): "האי גדול שבאחרונים מהרי"ו ז"ל, אשר שותין אנחנו בצמא את דבריו בכל מקום".

⁹⁵ מקור חיים ותפארת צבי, ה' נדה, סי' קצ"ז, מקו"ח, ס"ק י"ג.

⁹⁶ עי' דרכי משה יו"ד סי' ל"ט אות כ"ה; כרתי ופלתי, סי' ל"ה פלתי ס"ק א'; שו"ת מאמר מרדכי (הלברשטט), סי' כ', ל"ב; שו"ת רי"ט וייל, יו"ד סי' ו'; שו"ת ריב"ם שנייטוד, יו"ד, סי' א'.

⁹⁷ עי' שו"ת הב"ח, סו"ס י"ד; שו"ת כנסת יחזקאל, סי' נ"ג; שו"ת זכרון יוסף, חו"מ, סי' ז' (ד"ה ומ"ש מעכ"ת לזכות).

⁹⁸ מעגלי צדק, מהד' ירושלים תש"ס, חלק השו"ת, סי' א', עמ' כב.

⁹⁹ Germania Judaica, Band III, 1350-1519, 2. Teilband, Tuebingen 1995, p. 1014

¹⁰⁰ סדר הגט למהרי"ו מרגליות, ירושלים תשמ"ג, עמ' ע; ר"י סך, 'הלכות יין נסך לחכמי אשכנז', מוריה, גליון ד-ה, תשל"ח, עמ' ב-ד; ר"ש שפיצר, 'תשובות רבינו נתן מאיגרא', מוריה, גליון ח-י, תשל"ז, עמ' ו; Germania Judaica, Band III, 1350-1519, 2. Teilband, Tuebingen 1995, p. 1015